

P
D
D



POLSKIE DOKUMENTY DYPLOMATYCZNE

KOMITET REDAKCYJNY

Przewodniczący
Jacek Foks

Wiceprzewodniczący i redaktor naczelny
Piotr Długolecki

Członkowie zwyczajni
Jan Stanisław Ciechanowski, Sławomir Dębski, Małgorzata Gmurczyk-Wrońska,
Magdalena Hulas, Marek Kornat, Maciej Koźmiński, Andrzej Kunert,
Paweł Machcewicz, Piotr M. Majewski, Andrzej Paczkowski, Adam Daniel Rotfeld,
Krzysztof Ruchniewicz, Małgorzata Ruchniewicz, Ryszard Stemplowski,
Jacek Tebinka, Mariusz Wołos, Stanisław Żerko

Członkowie ex officio
zastępca dyrektora Biura Zarządzania Wiedzą i Historii Dyplomacji MSZ
– Paweł Ceranka
Naczelny Dyrektor Archiwów Państwowych – Paweł Pietrzyk
dyrektor Archiwum Akt Nowych – Mariusz Olczak

Sekretarz
Marek Rodzik

P OLSKIE
D OKUMENTY
D YPLOMATYCZNE

1943

REDAKTOR

Jacek Tebinka

WSPÓŁPRACA

Piotr Długołęcki

POLSKI INSTYTUT SPRAW MIĘDZYNARODOWYCH
WARSZAWA 2024

© Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 2024

Recenzenci

Małgorzata Gmurczyk-Wrońska, Magdalena Hułas

Opracowanie redakcyjne

Eliza Otto

Indeks osobowy

Aleksandra Masny

Indeks rzeczowy

Marcin Furdyna

Redakcja techniczna

Dorota Dołęgowska

ISSN: 2449-6774

ISBN: 978-83-67487-73-3

Wydawca

Polski Instytut Spraw Międzynarodowych

ul. Warecka 1A,

00-950 Warszawa

www.pism.pl

Wydawca dziękuje Archiwum Akt Nowych
za pomoc udzieloną przy powstawaniu publikacji

Druk

Centrum Poligrafii Sp. z o.o.

ul. Michała Spisaka 37, 02-495 Warszawa

SPIS TREŚCI

WSTĘP	VII
LISTA DOKUMENTÓW	XXV
DOKUMENTY	1
ANEKS	999
WYKAZ SKRÓTÓW	1011
INDEKS RZECZOWY	1017
INDEKS OSOBOWY	1029

WSTĘP

Rok 1943 przyniósł koalicji antyhitlerowskiej, której Polska była częścią, szereg sukcesów militarnych: zwycięstwo w bitwie pod Stalingradem, kapitulację wojsk włoskich i niemieckich w Afryce Północnej, zdobycie przez aliantów zachodnich Sycylii, a następnie desant na południu Włoch. Fiasko operacji Wehrmachtu „Cy-tadela” w lipcu pozwoliło Armii Czerwonej rozpocząć ofensywę prowadzącą do stopniowego wypierania Niemców z terytorium ZSRR. Następował też rozpad so-juszu państw Osi. Upadek Benito Mussoliniego doprowadził we wrześniu do kapi-tulacji Włoch i wypowiedzenia przez nowe władze wojny Niemcom. Na Dalekim Wschodzie przewaga materialna i technologiczna USA umożliwiła im przejście inicjatywy strategicznej na Pacyfiku, pozbawiając Japonię szans na zwycięstwo.

Perspektywa przegranej państw Osi spowodowała, że coraz większego zna-czenia w polskiej polityce zagranicznej nabierała kwestia określenia celów wojny, w tym kształtu terytorialnego Rzeczypospolitej i zasad jej powojennej odbudowy. Położenie Polski na arenie międzynarodowej uległo znacznemu pogorszeniu w wy-niku zerwania przez ZSRR stosunków dyplomatycznych z Polską w nocy z 25 na 26 kwietnia 1943 r. – po ogłoszeniu przez propagandę niemiecką informacji o od-kryciu w lesie katyńskim zwłok polskich oficerów zamordowanych przez NKWD w 1940 r. i zwróceniu się strony polskiej do Międzynarodowego Komitetu Czerwo-nego Krzyża o przeprowadzenie śledztwa, choć relacje polsko-radzieckie już wcześ-niej znajdowały się w głębokim kryzysie. Dążenie Józefa Stalina do potwierdzenia terytorialnych aneksji z lat 1939–1940 i ustanowienia w Polsce podporządkowane-go sobie rządu zasadniczo wpływało na los sprawy polskiej, czyli rozstrzygnięcie, w jakich granicach będzie istniało państwo i kto będzie w nim sprawował wła-dzę. Brak stosunków dyplomatycznych z ZSRR ograniczał możliwości kontaktów

dplomacji polskiej z Moskwą oraz skazywał rząd RP na pośrednictwo Londynu i Waszyngtonu, które jak pokazała sprawa katyńska, nie zamierzały narażać dla Polski trwałości koalicji ze Stalinem.

Zasadnicze znaczenie dla strony polskiej miały relacje z Wielką Brytanią i Stanami Zjednoczonymi. Z tym pierwszym państwem Polska była związana formalnym sojuszem polityczno-wojskowym, ponadto rząd RP rezydował od lata 1940 r. w Londynie. To dyplomacja brytyjska w reakcji na politykę ZSRR zaproponowała we wrześniu 1943 r. premierowi Stanisławowi Mikołajczykowi przesunięcie granicy na zachód kosztem Niemiec i oddanie ZSRR Kresów Wschodnich, licząc na to, że Stalin przywróci stosunki z rządem RP i Polska zachowa suwerenność (dok. nr 226). W rozmowach o przyszłości polskich granic i porządku w powojennej Europie dyplomacja polska starała się – nie bez przeszkód – wykorzystywać kontakty zarówno bilateralne, jak i multilateralne. Jednak choć Wielka Brytania i USA stworzyły mechanizm konsultacji z pozostałymi państwami alianckimi, najważniejsze decyzje wojskowe i polityczne uzgadniały bezpośrednio między sobą, a następnie z udziałem ZSRR. W przypadku Polski kluczowe, jak się okazało, ustalenia dotyczące jej miejsca w powojennej Europie zapadły na konferencji Wielkiej Trójki w Teheranie bez udziału władz RP.

Czechosłowackie władze na uchodźstwie zawiesiły prowadzone od 1940 r. negocjacje ze stroną polską w sprawie konfederacji w wyniku sprzeciwu Kremla wobec tej koncepcji i zawarły 12 grudnia 1943 r. z ZSRR układ o przyjaźni, pomocy wzajemnej i współpracy powojennej z klauzulą dającą teoretycznie możliwość przystąpienia do niego również Polski.

Dyplomacja polska starała się utrzymywać dobre relacje z pozostałymi rządami na uchodźstwie, mającymi siedziby w Londynie bądź w Kairze. Obok kontaktów bilateralnych rozwijano też współpracę multilateralną w kwestiach politycznych, gospodarczych i społecznych dotyczących bieżących wydarzeń oraz ładu powojennego. Polskie MSZ i wywiad starały się także poprzez kontakty nieoficjalne z politykami węgierskimi i rumuńskimi doprowadzić do porzucenia przez Budapeszt i Bukareszt sojuszu z Trzecią Rzeszą. Korzystna sytuacja militarna aliantów ułatwiała działanie polskiej dyplomacji także w krajach neutralnych.

Obok zabiegów z jednej strony o przywrócenie wschodniej granicy Polski sprzed wybuchu wojny, a z drugiej – o uzyskanie nabytków terytorialnych kosztem Niemiec na zachodzie i północy dyplomację polską pochłaniały istotne zadania bieżące. Były nimi: opieka nad uchodźcami, w tym polskimi Żydami, organizowanie pomocy humanitarnej dla mieszkańców okupowanego kraju i informowanie aliantów o zbrodniach niemieckich, między innymi o Holokauście. W roku 1943 weszła w końcową fazę zagłada Żydów warszawskich – rozpoczęła akcją likwidacyjną getta w lipcu 1942 r. – wraz z powstaniem w getcie warszawskim,

jego zdławieniem oraz ostatecznym unicestwieniem dzielnicy żydowskiej. Dyplomacja RP protestowała przeciw zbrodniom niemieckim i była inicjatorem działań na rzecz ukarania zbrodniarzy wojennych. Polskie placówki dyplomatyczne i konsularne stanowiły również ważne zaplecze akcji propagandowej władz RP (dok. nr 13).

Rok 1943 nie przyniósł wizyt zagranicznych szefów polskiej dyplomacji – ani Edwarda Raczyńskiego, ani później jego następcy Tadeusza Romera – ale aktywność dyplomatyczną kontynuował premier Władysław Sikorski. W styczniu w trakcie trzeciej amerykańskiej wizyty, trwającej od grudnia 1942 r., odwiedził Meksyk, a następnie w drodze powrotnej spotkał się ponownie z prezydentem Franklinem Delano Rooseveltem w USA. Kolejna podróż gen. Sikorskiego na Bliski i Środkowy Wschód miała bardziej charakter wojskowy niż dyplomatyczny – jako naczelny wódz wizytował znajdujące się tam jednostki Wojska Polskiego. Zakończyła ją 4 lipca 1943 r. śmierć premiera i naczelnego wodza w katastrofie lotniczej w Gibraltarze. Na stanowisku szefa rządu zastąpił go Stanisław Mikołajczyk. Mimo usilnych starań premier RP nie zdołał spotkać się w listopadzie z premierem Wielkiej Brytanii Winstonem Churchillem na Bliskim Wschodzie przed konferencją teherańską ani złożyć wizyty w USA pod koniec roku.

STRUKTURA MINISTERSTWA SPRAW ZAGRANICZNYCH

Resortem spraw zagranicznych do 14 lipca kierował Edward Raczyński – który formalnie nie był ministrem spraw zagranicznych – ale faktycznie to premier Władysław Sikorski wywierał decydujący wpływ na politykę zagraniczną swojego rządu w najważniejszych kwestiach. Jego następcą, przywódcą Stronnictwa Ludowego Stanisław Mikołajczyk, funkcję ministra spraw zagranicznych powierzył zawodowemu dyplomacie Tadeuszowi Romerowi, który do czasu zerwania stosunków polsko-radzieckich był ambasadorem w ZSRR, a następnie delegatem rządu na Wschodzie z siedzibą w Kairze. Edward Raczyński pozostał nadal na stanowisku ambasadora przy dworze św. Jakuba. Nowy szef rządu, mimo że wcześniej sprawował funkcję wicepremiera, był stosunkowo niedoświadczony w sprawach zagranicznych. Premier Mikołajczyk znalazł oparcie w ministrze Romerze i ambasadorze Raczyńskim – stworzyli nieformalną grupę, która kierowała polityką zagraniczną w momencie, gdy ważyła się przyszłość Polski. Kontynuowali linię polityczną premiera Sikorskiego niezależnie od sporów Stanisława Mikołajczyka

z prezydentem Władysławem Raczkiewiczem i nowym naczelnym wodzem gen. Kazimierzem Sosnkowskim¹.

Funkcję sekretarza generalnego MSZ pełnił do 4 sierpnia Kajetan Józef Dzierżykraj-Morawski. Jego zastępcami byli: Wacław Babiński, Feliks Frankowski, Gustaw Potworowski i Jan Wszelaki. Po Morawskim stanowisko sekretarza generalnego (początkowo jako pełniący obowiązki) objął Feliks Frankowski. Na podstawie zarządzenia z 28 lipca jego zastępcami zostali Wacław Babiński, Tadeusz Gwiazdoski, Karol Krackiewicz i Jan Wszelaki².

Ministerstwo pod względem struktury wewnętrznej uległo w 1943 r. niewielkim przekształceniom w stosunku do zmian wprowadzonych na podstawie zarządzenia o organizacji MSZ z 18 grudnia 1942 r.³ Sekretarzowi generalnemu podlegał bezpośrednio radca prawny, Protokół Dyplomatyczny i sekretariat ministerstwa, a temu ostatniemu Biuro Szyfrów. Dyrekcja Polityczna, nadzorowana przez sekretarza generalnego, zajmowała się relacjami ze światem zewnętrznym. W jej skład wchodziły referaty: anglosaski, niemiecki, wschodni, łaciński, ustrojów międzynarodowych, uchodźczy, środkowy, ekonomiczny, francuski i konsularny. Równorzędny do Dyrekcji Politycznej był Dział Ogólny – zapewniający funkcjonowanie resortu i placówek. W jego skład wchodziła kancelaria i ekspedycja kurierska oraz referaty: personalno-organizacyjny, budżetowy, administracyjny, łączności i referat zajmujący się kontrolą rachunkowości⁴. W lipcu 1943 r.

¹ Z.A. Derwiński, *W okowach Wielkiej Trójki. Polityka zagraniczna rządu Rzeczypospolitej Polskiej Na Obczyźnie pod kierownictwem Stanisława Mikołajczyka (14 lipca 1943 – 28 listopada 1944)*, Wydawnictwo Napoleon V, Oświęcim 2015; J. Tebinka, *Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko-radzieckiej 1939–1945*, Wydawnictwo Neriton, Wydawnictwo IH PAN, Warszawa 1998, s. 279–291; o Raczyńskim zob. szerzej K. Kania, *Edward Bernard Raczyński 1891–1993. Dyplomata i polityk*, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2014, a o Romerze zob. B. Szubtarska, *Niezwykłe misje... Tadeusz Romer (1894–1978), dyplomata RP w świecie dyktatur i wojen*, Naukowe Wydawnictwo Piotrkowskie przy Filii Uniwersytetu Jana Kochanowskiego, Piotrków Trybunalski 2014.

² P. Ceranka, *Urząd Ministerstwa Spraw Zagranicznych Rzeczypospolitej Polskiej 1939–1945*, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa 2021, s. 270–271, 288–290; W. Michowicz, *Organizacja polskiej służby dyplomatycznej w okresie II wojny światowej*, w: W. Michowicz, *Historia dyplomacji polskiej*, t. V, 1939–1945, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1999, s. 68–69; szczegółowe biogramy polskich dyplomatów zob. K. Smolana, *Urzednicy Służby Zagranicznej Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1945. Przewodnik biograficzny*, t. 1–3, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa 2020, 2022, 2024.

³ Projekt zarządzenia z 18 grudnia 1942 r., AAN, Instytut Hoovera, MSZ, 293.

⁴ Zob. schemat organizacyjny MSZ wraz z obsadą personalną według stanu na 17 lutego 1943 r. zamieszczony w aneksie.

zatrudnionych w centrali MSZ było 98 urzędników i 22 praktykantów⁵. Pewne zmiany organizacyjne zaszły 1 sierpnia na podstawie zarządzenia ministra Romera. Został zachowany dotychczasowy podział ministerstwa na dwie części, tyle że Dyrekcja Polityczna zmieniła nazwę na Dział Polityczny. Dział Ogólny, który pozostał pod dotychczasową nazwą, przejął referat konsularny. W pozostałych referatach dokonano jedynie drobnych modyfikacji nazw. Podobnie korekty zaszły w Dziale Politycznym⁶. Schemat organizacyjny MSZ wraz z obsadą personalną zamieszczono w aneksie.

Ministerstwo Spraw Zagranicznych na początku 1943 r. z powodu zwłoki w przyjęciu budżetu przez Radę Ministrów napotkało poważne problemy z finansowaniem swojej działalności. W styczniu resort pracował jeszcze w oparciu o finansowe prowizorium. Występowały opóźnienia w przelewach środków do placówek, finansowaniu podróży dyplomatów oraz trudności z zakupem nieruchomości i samochodów z powodu szybko rosnących cen. Przykładowo konsul w Bejrucie donosił 18 stycznia do Londynu, że jest „zupełnie bez pieniędzy”⁷. Dopiero w lutym Rada Ministrów przyjęła budżet, rozwiązując tym samym problem finansowania polskiej dyplomacji. Budżet resortu spraw zagranicznych uległ zwiększeniu z 484 tys. funtów do 672 tys. funtów. Niskie uposażenia osób zatrudnionych w MSZ i na placówkach były jednak nadal powodem narzekań pracowników i interwencji w centrali (zob. na przykład dok. nr 28 i 167). O tym, do jakich oszczędności trzeba było się posuwać, świadczy okólnik z 18 września dotyczący konieczności reglamentacji materiałów piśmiennych w MSZ⁸.

Bezpieczeństwo łączności szyfrowej polskiej dyplomacji było na dobrym poziomie. Gorzej przedstawiała się sytuacja z łącznością kurierską, w przypadku której często korzystano z pośrednictwa Brytyjczyków, co ułatwiało brytyjskiemu wywiadowi kopiowanie części polskiej korespondencji dyplomatycznej przesyłanej drogą kurierską. Występowały też problemy w pracy szyfrantów w polskich placówkach, którzy nie zawsze byli w stanie odszyfrować na czas telegramy nadawane z ministerstwa⁹.

⁵ Na temat struktury i obsady personalnej zob. P. Ceranka, *op.cit.*, s. 270–282.

⁶ Zob. zarządzenie ministra Tadeusza Romera z 28 lipca zamieszczone w aneksie; zob. także P. Ceranka, *op.cit.*, s. 330–345.

⁷ Telegram szyfrowy konsula generalnego w Bejrucie Jana Karszo-Siedlewskiego z 18 stycznia, AAN, Instytut Hoovera, MSZ, 251.

⁸ Okólnik w sprawie materiałów piśmiennych z 18 września, AAN, Instytut Hoovera, MSZ, 285; P. Ceranka, *op.cit.*, s. 230–232, 251.

⁹ J. Tebinka, *Służby specjalne Wielkiej Brytanii i Polski w XX wieku. Problem współpracy i rywalizacji*, w: *Czas XX wieku – nie tylko w polskiej perspektywie. Zbiór studiów pod redakcją Romana Wapińskiego*, Wydawnictwo „STEPAN design”, Gdańsk 2000, s. 217–218, 233; P. Ceranka, *op.cit.*, s. 264–267.

POLSKIE PLACÓWKI ZAGRANICZNE

Sytuacja polskich placówek zagranicznych w porównaniu do wcześniejszego okresu wojny, szczególnie lat 1939–1941, znacząco się poprawiła. Wraz z kolejnymi militarnymi klęskami państw Osi malała groźba, że państwa neutralne ulegną naciskom Berlina i zażądają likwidacji polskich przedstawicielstw. Paradoksalnie do zerwania stosunków dyplomatycznych doszło jednak z państwem sojuszniczym, czyli z ZSRR. Już wcześniej, w lipcu 1942 r., zostały zamknięte delegatury ambasady, co oznaczało stopniową likwidację polskiego aparatu opiekuńczego (dok. nr 131). Na początku 1943 r. mimo znacznego pogorszenia się stosunków polsko-radzieckich wciąż funkcjonowała ambasada w Kujbyszewie. W marcu i kwietniu ambasador Tadeusz Romer przebywał jednak w Moskwie (zatrzymał się w hotelu National), gdzie prowadził rozmowy z Józefem Stalinem i ludowym komisarzem spraw zagranicznych Władysławem M. Mołotowem (dok. 53, 60, 65 i 75).

Po zerwaniu przez Stalina stosunków dyplomatycznych należało rozwiązać problem przejęcia ochrony polskich interesów w ZSRR. Tymczasowo wzięli na siebie tę kwestię Brytyjczycy, dzięki czemu zapewniono ochronę archiwum i majątku ambasady ewakuowanej do Kujbyszewa. Wyjazd pracowników ambasady z ZSRR, z wyjątkiem części aresztowanego wcześniej personelu delegatur ambasady, został przeprowadzony w sposób zgodny z prawem międzynarodowym i zwyczajami. W obawie przed skalą problemów w relacjach polsko-radzieckich Wielka Brytania, USA, a następnie Kanada odmówiły reprezentowania polskich interesów w Moskwie. Zgodziła się na to Australia, która jako brytyjskie dominium przed wojną nie miała własnej służby zagranicznej i dopiero w 1942 r. nawiązała stosunki dyplomatyczne z ZSRR¹⁰.

Pewne zmiany nastąpiły w kwestii reprezentowania interesów Polski w państwach wrogich. Szwajcaria przejęła z rąk Chile opiekę nad polskimi sprawami we Włoszech w lutym 1943 r. – za cichym przyzwoleniem Rzymu. Podobna sytuacja miała miejsce w Rumunii, gdzie Szwajcaria zastąpiła Chile w wykonywaniu tych obowiązków po tym, jak zawiesiło ono relacje dyplomatyczne z Bukaresztem. W Niemczech dyplomacja szwedzka nie była w stanie zajmować się sprawami polskimi ze względu na opór Trzeciej Rzeszy – stojącej na stanowisku, że zobowiązanie

¹⁰ Telegram szyfrowy radcy ambasady w Kujbyszewie Zygmunta Zawadowskiego z 29 kwietnia, AAN, Instytut Hoovera, 255; M. Hulaś, *Państwa anglosaskie wobec problemu reprezentowania interesów polskich w ZSRR po 26 kwietnia 1943 roku*, „Dzieje Najnowsze” 2001, nr 1, s. 107–121; S. Moćkun, *Bezpieczna przystań. Kanada i Polonia kanadyjska wobec Polski i Polaków w latach 1939–1945*, Polskie Towarzystwo Historyczne, Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2015, s. 397–400; B. Szubtarska, *Ambasada polska w ZSRR w latach 1941–1943*, Wydawnictwo DiG, Warszawa 2005, s. 172–174.

to wygłosił pod koniec listopada 1939 r. Interesy polskie nie były także formalnie otoczone opieką innych państw w Finlandii, Bułgarii i na Węgrzech oraz w Japonii, której w grudniu 1941 r. Polska wypowiedziała wojnę¹¹.

W 1943 r. poza likwidacją ambasady w ZSRR następowało stopniowe rozszerzanie sieci polskich placówek dyplomatycznych i konsularnych, zarówno w krajach neutralnych, jak i na obszarach wyzwolanych przez aliantów. Ważnym wydarzeniem było utworzenie polskiej ambasady w Czungkingu, będącym wojenną stolicą Republiki Chińskiej. Ambasador Alfred Poniński złożył listy uwierzytelniające 5 marca. Było to jedyne polskie przedstawicielstwo na Dalekim Wschodzie, rezydujące w trudnych warunkach lokalowych, a ponadto funkcjonujące w warunkach militarnego zagrożenia japońskiego, w tym lotniczymi bombardowaniami¹².

Evakuacja z Iranu do brytyjskich posiadłości w Afryce i w Indiach cywilów (ponad 37 tys. osób), którzy wraz z polskim wojskiem opuścili ZSRR w 1942 r., spowodowała konieczność utworzenia konsulatów w nowych miejscach skupisk ludności polskiej. Pomimo podjęcia decyzji przez Radę Ministrów już 15 sierpnia 1942 r. o ustanowieniu kilku nowych placówek w Afryce stan na początku 1943 r. był daleki od zadawalającego. Funkcjonowały konsulat generalny w Nairobi i konsulat w Lusace oraz agencja konsularna w Durbanie. Natomiast nadal w stadium organizacji były konsulat generalny w Salisbury oraz konsulaty w Zomba (Niasa) i Dar es Salaam¹³. Konsulat w Niasa przeniesiono ostatecznie do Blantyre. Do końca roku udało się jeszcze utworzyć konsulat w Kampali w Ugandzie oraz w związku z napływem polskich uchodźców do Meksyku wydział konsularny przy poselstwie w stolicy tego państwa¹⁴.

Wyzwolenie Afryki Północnej przez aliantów zachodnich otworzyło drogę do odzyskania polskiego złota znajdującego się we Francuskiej Afryce Zachodniej. W związku z tym, że rywalizacja o władzę generałów Henri Girauda i Charles'a de Gaulle'a odsuwała w czasie utworzenie jednolitego proaliantkiego francuskiego

¹¹ Telegram szyfrowy ambasadora przy Stolicy Apostolskiej Kazimierza Papée z 13 lutego, AAN, Instytut Hoovera, 261.

¹² P. Ceranka, K. Szczepanik, J. Zdanowski (opr.), *Placówki dyplomatyczne Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1945. Informator archiwalny*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 2022, s. 52.

¹³ M. Zgórniak (red. nauk.), W. Rojek (opr.), A. Suchcitz (współpr.), *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, t. V, wrzesień 1942 – lipiec 1943, Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”, Kraków 2001, s. 5–9; poufny biuletyn polityczny nr 12 z 8 stycznia, IPMS, A.12.408/1A.

¹⁴ Notatka o działalności Ministerstwa Spraw Zagranicznych w 1943 r. z 20 grudnia, AAN, Instytut Hoovera, MSZ, 296; P. Ceranka, K. Szczepanik (opr.), *Urzędy konsularne Rzeczypospolitej Polskiej 1918–1945. Informator archiwalny*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, Warszawa 2020, s. 67–68, 432–433.

ośrodka rządowego, utrudniło to nawiązanie formalnych stosunków pomimo otwarcia w Algierze konsulatu generalnego, którym kierował Emeryk August Hutten-Czapski, i przeniesienia tam ambasady na Francję. Po powstaniu Francuskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego w czerwcu został on uznany przez Polskę za rząd. Przedstawicielem RP mianowano we wrześniu Kajetana Dzierżykraj-Morawskiego w randze ambasadora (dok. nr 245 i 326)¹⁵. Nierozstrzygnięta pozostała kwestia uznania przez Polskę niepodległościowych aspiracji Libanu i Syrii – terytoriów mandatowych Francji. Dyplomacja polska ze względu na relacje z władzami francuskimi nie spieszyła się z uznaniem ich niepodległości, zachowując pozycję wyczekującą (dok. nr 294)¹⁶.

W marcu rząd grecki i król Jerzy II zmienili siedzibę z Londynu na Kair, a pod koniec września uczynił to rząd jugosłowiański i król Piotr II. W związku z tym do stolicy Egiptu przeniesiono też poselstwa RP. Paweł Czerwiński został powołany na stanowisko chargé d'affaires poselstwa RP przy rządzie jugosłowiańskim (funkcję taką sprawował także przy władzach greckich w Londynie), zanim poseł Mieczysław Marchlewski przybył do Kairu. Posłem przy władzach greckich pozostał (przebywający w Kairze) Roger Raczyński. Stolica Egiptu była także miejscem, gdzie znajdowało się poselstwo przy władzach egipskich na czele z chargé d'affaires Tadeuszem Zażulińskim. Dodatkowo rezydowało tam też polskie poselstwo przy władzach etiopskich. Minister Raczyński odwołał 22 czerwca Witolda R. Korsaka z funkcji konsula generalnego w Bejrucie i mianował na stanowisko chargé d'affaires poselstwa w Etiopii oraz agenta rządu w Erytrei z siedzibą w Kairze¹⁷.

Z powodu problemów finansowych MSZ zachowywało ostrożność w otwieraniu nowych przedstawicielstw bądź podnoszeniu ich rangi. W styczniu 1943 r. zaniechano na przykład starań o utworzenie placówki w Arabii Saudyjskiej, a w połowie kwietnia MSZ zdecydowało, że nie ma środków finansowych na mianowanie posła w Montevideo i wystarczy tam dyplomata w randze chargé d'affaires¹⁸.

¹⁵ Telegram szyfrowy ministra spraw zagranicznych Tadeusza Romera do konsula generalnego w Algierze z 23 czerwca, AAN, Instytut Hoovera, MSZ, 249.

¹⁶ J. Pietrzak, *Polscy uchodźcy na Bliskim Wschodzie w latach drugiej wojny światowej. Ośrodki, instytucje, organizacje*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2012, s. 132–135; telegram szyfrowy ministra Romera do poselstwa w Kairze z 20 listopada, AAN, Instytut Hoovera, 251.

¹⁷ Telegram szyfrowy ministra Romera do poselstwa w Kairze z 5 października, AAN, Instytut Hoovera, MSZ, 253; telegram szyfrowy posła przy rządzie greckim Rogera Raczyńskiego z 27 września, AAN, Instytut Hoovera, MSZ, 54; telegram szyfrowy ministra Romera do poselstwa w Bejrucie z 22 czerwca, AAN, Instytut Hoovera, MSZ, 251.

¹⁸ Telegram szyfrowy Władysława Neumana z 3 marca, AAN, Instytut Hoovera, MSZ, 257; telegram szyfrowy posła w Buenos Aires Mirosława Arciszewskiego z 11 marca, AAN, Instytut Hoovera, MSZ, 252.

Łatwiejsze niż w pierwszych latach wojny było odwoływanie kierowników polskich placówek w państwach neutralnych. Nawet Hiszpania, sprzyjająca do tej pory Trzeciej Rzeszy, pod wpływem Stolicy Apostolskiej i Wielkiej Brytanii porzuciła po bitwie stalingradzkiej zamiary usunięcia z Madrytu polskiej placówki. Jednak podjęta przez polski MSZ próba zmiany posła w Madrycie Mariana Szumlakowskiego przeciągnęła się w czasie, ponieważ ignorował on polecenia i starał się pozostać na stanowisku (dok. nr 335). Z kolei odwołanie posła w Lizbonie Karola Dubicza-Penthera z powodów dyscyplinarnych spowodowało obniżenie rangi przedstawicielstwa – Portugalia przyjęła jego następcę Gustawa Potworowskiego jako chargé d'affaires¹⁹.

Problemów ze zmianami szefów placówek nie było w Ameryce Południowej. Nowy poseł w Meksyku Władysław Neuman złożył listy uwierzytelniające 2 marca. Trudności w funkcjonowaniu polskich poselstw w Limie, Santiago de Chile i Bogocie powodował fakt, że były to placówki jednoosobowe. Z kolei przedstawicielstwa konsularne na tym kontynencie były pozbawione bezpośredniej łączności z centralą. Na przykład konsulat w Asiuncion raporty do Londynu przysyłał za pośrednictwem poselstwa w Buenos Aires²⁰.

PRZEDSTAWICIELSTWA OBCE

W porównaniu do wcześniejszego okresu wojny wzrosła liczba przedstawicielstw obcych akredytowanych przy władzach RP w Londynie. Chargé d'affaires Iraku Ata Amin wręczył listy uwierzytelniające ministrowi Raczyskiemu 14 stycznia. Z kolei 20 lutego Owen O'Malley zastąpił Cecila Dormera jako nowy ambasador Wielkiej Brytanii. W grudniu ambasador USA Anthony Drexel Biddle podał się do dymisji, pozostawiając placówkę pod kierownictwem chargé d'affaires Rudolfa E. Schoenfelda²¹.

¹⁹ T. Wyrwa, *Poselstwo R.P. w Madrycie w latach 1940–1944*, „Zeszyty Historyczne” 1991, z. 95, s. 62–67; M. Gajda, *Antypolska działalność niemieckiej dyplomacji w Hiszpanii w latach 1939–1943*, „Dzieje Najnowsze” 2019, nr 3, s. 165–175; J.S. Ciechanowski, *Uznawanie przez Hiszpanię rządu Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie w latach 1945–1968. Historia pewnego mitu*, „Dzieje Najnowsze” 2021, nr 2, s. 91–113; A. Grzybowski, J. Tebinka, *Na wolność przez Lizbonę. Ostatnie okręty polskiej nadziei*, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2019, s. 523–543.

²⁰ Telegram szyfrowy posła w Meksyku Władysława Neumana z 3 marca, AAN, Instytut Hoovera, MSZ, 257; telegram szyfrowy posła w Buenos Aires z 2 lipca, AAN, Instytut Hoovera, MSZ, 252.

²¹ Telegram szyfrowy ministra Romera do poselstwa w Bagdadzie z 14 stycznia, AAN, Instytut Hoovera, MSZ, 250.

Lista korpusu dyplomatycznego przygotowana przez MSZ w październiku pokazuje skalę uznania rządu polskiego na uchodźstwie. Relacje z nim na poziomie ambasad utrzymywały Wielka Brytania, USA i Francuski Komitet Wyzwolenia Narodowego, na poziomie poselstw – Belgia, Czechosłowacja, Dominikana, Jugosławia, Grecja, Kanada, Kolumbia, Kuba, Meksyk. W randze chargé d'affaires byli akredytowani przy ministrze spraw zagranicznych RP przedstawiciele Argentyny, Chile, Chin, Egiptu, Iraku, Holandii, Luksemburga, Norwegii i Peru. Ambasador Turcji i poseł Szwajcarii, choć formalnie akredytowani, nie byli obecni w Londynie²².

W kwietniu udało się rozwiązać problem braku przedstawiciela Stolicy Apostolskiej przy rządzie RP na uchodźstwie. W związku ze sprzeciwem władz brytyjskich wobec przyjazdu do Londynu Alfreda Paciniego jako chargé d'affaires kierującego ambasadą Stolica Apostolska powierzyła tę funkcję, za zgodą strony polskiej i brytyjskiej, delegatowi apostolskiemu w Wielkiej Brytanii, Gibraltarze i na Malcie arcybiskupowi Williamowi Godfreyowi (dok. nr 116).

DZIEJE ZASOBU I PODSTAWA WYBORU

Losy wojenne i powojenne materiałów archiwalnych centrali MSZ, ambasad, poselstw i konsulatów polskich zostały szczegółowo przedstawione w poprzednich tomach serii²³. Zachowało się więcej polskich dokumentów dyplomatycznych pochodzących z 1943 r. niż z lat wcześniejszych, a szczególnie z okresu 1940–1941. Stopień ich zachowania nie jest jednak zadowalający, co niejednokrotnie utrudnia odtworzenie procesu decyzyjnego. Szczególne braki występują, jeśli chodzi o akta dotyczące kontaktów Polski z rządami alianckimi, które znalazły schronienie w Londynie, oraz spuściznę części placówek dyplomatycznych i konsularnych. Niekiedy notatki odzwierciedlające przebieg rozmów dwustronnych sporządzone przez urzędników obydwu krajów różnią się dosyć istotnie. Tak jest na przykład z polskim i brytyjskim zapisem spotkania ambasadora Edwarda Raczyńskiego z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii Anthonym Edenem 17 listopada (dok. nr. 295)²⁴.

²² Republic de Pologne. Liste de Corps Diplomatique, Octobre, Londres, AAN, Instytut Hoovera, Poselstwo Czechosłowacja, 8.

²³ W. Rojek (red.), *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1939 wrzesień – grudzień*, PISM, Warszawa 2007, s. XII–XIV; M. Hułas (red.), *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1940*, PISM, Warszawa 2010, s. XV–XVIII; J. Tebinka (red.), *Polskie Dokumenty Dyplomatyczne 1941*, PISM, Warszawa 2013, s. XI–XIII, XIX.

²⁴ J. Tebinka, *Polityka brytyjska wobec problemu granicy polsko-radzieckiej...*, op.cit., s. 285–287.

Zdając sobie sprawę z luk istniejących w zachowanych archiwaliach, starano się dobrać dokumenty w tomie w taki sposób, aby zapewnić jak najbardziej reprezentatywny ich wybór dla głównych kierunków działań polskiej dyplomacji. Nie publikowano z reguły komunikatów i deklaracji rządowych lub ministerialnych. W ograniczonym wymiarze wykorzystano dokumenty wojskowe: naczelnego wodza, ministra obrony narodowej, gen. Władysława Andersa i dowódcy Armii Krajowej. Szczególne znaczenie mają dokumenty wojskowe zamieszczone w tomie dotyczące pobytu gen. Sikorskiego w Gibraltarze: depesza z 5 lipca kierownika ekspozytury Polskiej Misji Morskiej w Gibraltarze do prezydenta o śmierci premiera przesłana za pośrednictwem brytyjskim (dok. nr 175) i raport z 20 lipca kierownika tej ekspozytury o pobycie premiera w Gibraltarze i jego śmierci (dok. nr 187).

Najwięcej dokumentów w niniejszym tomie pochodzi z Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie (IPMS) oraz Archiwum Akt Nowych w Warszawie (AAN). Spośród zasobów pierwszego archiwum wykorzystano dokumenty z następujących zespołów: Prezydium Rady Ministrów (PRM), Kolekcja Władysława Sikorskiego, Kancelaria Cywilna i Gabinet Wojskowy Prezydenta RP, Sztab Naczelnego Wodza, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, ambasady w Londynie i Watykanie, poselstwa przy rządzie czechosłowackim i jugosłowiańskim. Kwerendą objęto także zespoły: PRM.Eton Place (akta z tzw. Zamku), Ministerstwa Prac Kongresowych oraz poselstw w Hawanie i Madrycie. Z publikowanych dokumentów szczególnie ważne są te, które pochodzą z zespołu PRM. Wykorzystano z niego między innymi parafrazy szyfrogramów z placówek, przekazywane bezpośrednio premierowi.

W Archiwum Akt Nowych przeprowadzono kwerendę w zasobach znajdujących się na miejscu, jak i w zdigitalizowanych dokumentach pochodzących z Instytutu Hoovera w Stanford udostępnianych na stronie Szukaj w Archiwach. W tomie wykorzystano dokumenty z zespołów Ministerstwa Prac Kongresowych, ambasad w Ankarze, Londynie i Waszyngtonie, poselstw w Bernie, Meksyku, Ottawie, Santiago i Teheranie oraz konsulatu generalnego w Nowym Jorku. Kwerendę prowadzono również w zespołach Ministerstwa Informacji i Dokumentacji, Ministerstwa Sprawiedliwości, Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, Delegatury Rządu na Kraj, ambasady w Kujbyszewie, poselstw w Buenos Aires i Sztokholmie oraz konsulatów honorowych w Algierze i Zurychu. Z dokumentów z Instytutu Hoovera w tomie wykorzystano zespoły Ministerstwa Spraw Zagranicznych, ambasad w Londynie i Waszyngtonie, poselstwa w Czechosłowacji i zespołu o nazwie Dokumenty Stanisława Mikołajczyka. Zostały opublikowane według sygnatur z portalu Szukaj w Archiwach. Poza tym kwerendę przeprowadzono w zespole konsulatu w Dublinie i w Kolekcji gen. Władysława Andersa.

W tomie zamieszczono też akta pochodzące z Kolekcji Tadeusza Romera z Library and Archives Canada w Ottawie udostępniane w postaci mikrofilmów,

a obecnie zdigitalizowane i znajdujące się na stronie Heritage Canadian²⁵. Kwerenda w tym zespole, zawierającym zarówno dokumenty oficjalne, jak i prywatną korespondencję Tadeusza Romera, pozwoliła lepiej pokazać sposób jego myślenia i aktywność jako szefa polskiej dyplomacji. Zachowano oryginalne sygnatury publikowanych dokumentów z tej kolekcji.

Uzupełniającą rolę odegrała kwerenda w brytyjskim The National Archives w Kew w zespołach: urzędu premiera (PREM 3 – Prime Minister's Office: Operational Correspondence and Papers), dokumentach gabinetu (CAB 66 – War Cabinet and Cabinet: Memoranda) i Ministerstwie Spraw Zagranicznych (FO 371 – Foreign Office: Political Departments: General Correspondence from 1906–1966). Szczególnie ten ostatni zespół okazał się pomocny w poszukiwaniach not, listów i memorandów kierowanych przez stronę polską do władz brytyjskich.

Wykorzystano również dokumenty z Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce, w Nowym Jorku (IIPA): Archiwum Romana Dębickiego i Archiwum Michała Sokolnickiego oraz Polskiego Instytutu Naukowego w Ameryce: ambasada w Waszyngtonie i poselstwo w Rio de Janeiro, a także z Archiwum Helveto-Polonicum (AHP): Kolekcja Tadeusza Skowrońskiego. Publikowane w tomie dokumenty z tych trzech instytucji zostały udostępnione przez Piotra Długoleckiego.

W związku z opublikowaniem – jako wydawnictwa towarzyszącego serii PDD – osobnego tomu na temat polityki rządu RP w kwestii zagłady Żydów²⁶ ograniczono do najważniejszych dokumentów publikację źródeł dotyczących działań dyplomacji polskiej w sprawie informowania o niemieckim ludobójstwie na Żydach, potępiania go oraz pomocy niesionej uchodźcom polskim pochodzenia żydowskiego znajdującym się w krajach okupowanych przez państwa Osi bądź w innych.

W przypisach do dokumentów publikowanych w tomie umieszczono w całości lub we fragmentach źródła pozwalające lepiej zrozumieć kontekst przedstawianych wydarzeń. Są to najczęściej depesze szyfrowe. W przypisach zamieszczono też fragmenty poufnego tygodniowego biuletynu MSZ. To tajne, najczęściej niewielkiej długości opracowanie przesyłano od końca października 1942 r. do polskich placówek dyplomatycznych i konsularnych jako depesze szyfrowe ze względu na potrzebę jak najszybszego dostarczenia adresatom stanowiska MSZ w najważniejszych sprawach dotyczących polskiej polityki zagranicznej. W biuletynie znajdowały się także instrukcje, w tym propagandowe, co do postępowania w kwestiach dotyczących działań polskiej dyplomacji.

²⁵ P. Ceranka, *op.cit.*, s. 286–288.

²⁶ P. Długolecki (red.), *W obliczu Zagłady. Rząd RP na uchodźstwie wobec Żydów 1939–1945*, PISM, Warszawa 2021.

Zdecydowana większość dokumentów w tomie została wydrukowana po raz pierwszy. W przypadku ewentualnej wcześniejszej publikacji w innym wydawnictwie oznaczono wcześniejsze edycje za pomocą skrótu tytułu:

Ambasador Kazimierz Papée – M. Kornat, *Ambasador Kazimierz Papée – piętnaście rozmów z papieżem Piusem XII*, „Zeszyty Historyczne” 2006, nr 156, s. 124–178;

AK w dokumentach 2 – E. Maresch et al. (red.), *Armia Krajowa w dokumentach. 1939–1945*, t. II, cz. 2, *czerwiec 1941 – kwiecień 1943*, Studium Polski Podziemnej – Instytut Polski i Muzeum gen. Sikorskiego w Londynie, Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, Wojskowe Biuro Historyczne im. gen. broni Kazimierza Sosnkowskiego, Warszawa 2019²⁷;

AK w dokumentach 3 – *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. III, *kwiecień 1943 – lipiec 1944*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław – Warszawa – Kraków 1990;

Bez ostatniego rozdziału – W. Anders, *Bez ostatniego rozdziału. Wspomnienia z lat 1939–1946*, Wydawnictwo „Test”, Lublin 1992;

Československá zahraniční politika, 1943, I – J. Němeček et al. (opr.), *Československá zahraniční politika v roce 1943*, I (1. leden – 31. červenec 1943), Historický ústav Akademie věd ČR, Praha 2016;

Československé diplomatické dokumenty – I. Šťovíček, J. Valentou (ed.), *Československo-polská jednání o vytvoření konfederace 1939–1944. Československé diplomatické dokumenty*, t. 3, Historický ústav Armády České republiky, Praha 1994;

DHSPS – M. Wołos (red. serii), Ł. Adamski (red. tomu), *Dokumenty do historii stosunków polsko-sowieckich*, t. IV, 1939–1945, cz. 2: *Imponderabilia i realia (styczeń 1943 – czerwiec 1945)*, Centrum Polsko-Rosyjskiego Dialogu i Porozumienia, Warszawa 2021;

DMPR – E. Basiński et al. (opr.), *Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich*, t. VII, *styczeń 1939 – grudzień 1943*, Książka i Wiedza, Warszawa 1973;

DPSR 1 – *Documents on Polish-Soviet Relations. 1939–1945*, vol. I, 1939–1943, Heineman, London 1961;

DPSR 2 – *Documents on Polish-Soviet Relations. 1939–1945*, vol. II, 1943–1945, Heineman, London 1967;

²⁷ W przypadku dokumentów sprzed 1 maja i dok. nr 142 w metryczkach posłużono się nowym drugim wydaniem, pomijając wcześniejsze edycje tego wydawnictwa.

Interwencje Kazimierza Papée – D. Libionka, *Głową w mur. Interwencje Kazimierza Papée, polskiego ambasadora przy Stolicy Apostolskiej, w sprawie zbrodni niemieckich w Polsce, listopad 1942 – styczeń 1943*, „Zagłada Żydów. Studia i Materiały” 2006, nr 2, s. 292–314;

Na najwyższym szczeblu – M.K. Kamiński, J. Tebinka (opr.), *Na najwyższym szczeblu. Spotkania premierów Rzeczypospolitej Polskiej i Wielkiej Brytanii podczas II wojny światowej*, Wydawnictwo LTW, Warszawa 1999;

PPRM 5 – M. Zgórniak (red. nauk.), W. Rojek (opr.), A. Suchcitz (współpr.), *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, t. V, wrzesień 1942 – lipiec 1943, Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”, Kraków 2001;

PPRM 6 – M. Zgórniak (red. nauk.), W. Rojek (opr.), A. Suchcitz (współpr.), *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, t. VII, lipiec 1943 – kwiecień 1944, Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”, Kraków 2003;

PPRM Suplementy – W. Rojek (opr.), A. Suchcitz (współpr.), *Dokumenty rządu RP na uchodźstwie. Suplementy do tomów I–VIII protokołów posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej październik 1939 – sierpień 1945*, Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”, Kraków 2010;

Sprawa polska – S. Stanisławska (red.), *Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*, PISM, Warszawa 1965;

Stosunki polsko-sowieckie – R. Habielski (opr.), *Stosunki polsko-sowieckie od września 1939 r. do kwietnia 1943 r. Zbiór dokumentów*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2021;

W obliczu Zagłady – P. Długolecki (red.), *W obliczu Zagłady. Rząd RP na uchodźstwie wobec Żydów 1939–1945*, PISM, Warszawa 2021²⁸;

Watykan i Polska – Marek Kornat, *Watykan i Polska (1939–1944) w świetle dokumentów*, „Zeszyty Historyczne” 2006, nr 157, s. 168–228.

Pominięto wydawnictwa, w których znalazły się jedynie fragmenty dokumentów opublikowanych w tomie.

²⁸ Zrezygnowano z przytaczania anglojęzycznej wersji tej publikacji: P. Długolecki (red.), *Confronting the Holocaust. Documents on the Polish Government-in-Exile's Policy Concerning Jews 1939–1945*, PISM, Warszawa 2022.

UWAGI EDYTORSKIE

Przy opracowywaniu tomu kierowano się zasadami przyjętymi dla całej serii Polskie Dokumenty Dyplomatyczne. Dokumenty są publikowane w kolejności chronologicznej od początku stycznia do końca grudnia 1943 r. Jeżeli kilka dokumentów miało tę samą datę dzienną, to o ich kolejności decydował stopień pilności – pierwszeństwo miał telegram szyfrowy nad listem. W przypadku braku daty dziennej i niemożliwości jej ustalenia dokument umieszczano na końcu miesiąca, z którego pochodził. W odniesieniu do telegramów szyfrowych najczęściej przyjmowano za datę powstania datę wysłania, jeśli jednak na dokumencie widnieje wcześniejsza adnotacja, wówczas to tę datę traktowano jako datę wytworzenia dokumentu. W niektórych przypadkach określono w tomie przybliżoną datę wytworzenia dokumentu na podstawie jego treści bądź innych źródeł – podano ją w nagłówku dokumentu w nawiasie kwadratowym.

Dokumentom w tomie nadano numery porządkowe z wyjątkiem dwóch dokumentów dotyczących struktury organizacyjnej MSZ, znajdujących się w aneksie. Każdy dokument został opatrzony nagłówkiem i metryczką. W główkach poza datą zamieszczono informacje na temat wystawców i odbiorców dokumentu, jego rodzaju i treści. Adresata pomijano, gdy korespondencja była przesyłana do centrali MSZ. W nagłówkach nie podawano nazwisk prezydentów, premierów, ministrów spraw zagranicznych i szefów placówek dyplomatycznych – osoby występujące w główkach są identyfikowane za pomocą pełnionych funkcji. Nazwisko pojawia się tylko w sytuacjach, gdy mamy do czynienia z osobą niezajmującą oficjalnego stanowiska lub gdy nie umożliwia ono jednoznacznej identyfikacji. Niektóre osoby pełniły kilka funkcji, na przykład Edward Raczyński, który w rządzie premiera Sikorskiego był ministrem do spraw zagranicznych i jednocześnie ambasadorem w Londynie – wówczas w nagłówku posługiwano się stanowiskiem właściwym dla poruszanej w dokumencie tematyki.

W przypadku stanowisk zagranicznych używa się uproszczonej, polskiej formy, na przykład sekretarz stanu do spraw zagranicznych rządu Jego Królewskiej Mości jest nazywany ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii. Z kolei Foreign Office występuje jako MSZ Wielkiej Brytanii. Nazwy państw są podane w wersji potocznej, stąd na przykład Holandia, a nie Królestwo Niderlandów, czy też Wielka Brytania, a nie Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej. Reguła ta dotyczy też rejestów i indeksów. Wyjątek uczyniono dla powszechnie przyjętego stosowania w Polsce tytułu ludowego komisarza spraw zagranicznych ZSRR, zachowując tłumaczenie oryginalnego rosyjskiego nazewnictwa.

W metryczkach dokumentów zostały podane informacje na temat archiwum i zespołu archiwalnego, z którego pochodzi dany dokument. Nazwy zostały

zapisane skrótami, których rozwinięcia znajdują się w wykazie skrótów. Wszystkie publikowane w tomie dokumenty są maszynopisami, choć na niektórych znajdują się odręczne dopiski, poprawki itp. – zostały one odpowiednio oznaczone. W metryczkach zamieszczono także informacje na temat wcześniejszych publikacji dokumentu, z podaniem ewentualnych różnic w wersjach dokumentów, przekładów itp. Nie informowano natomiast o uprzednich publikacjach tych dokumentów bądź ich fragmentów, które są przytaczane w przypisach.

Dokumenty są publikowane w całości z zachowaniem języka oryginału. Zrezygnowano z podawania nagłówków, na przykład „ambasada RP” lub „poselstwo RP”, adnotacji „za zgodność”, informacji o pieczęciach, a także z przepisywania informacji typu „telegram szyfrowy przychodzący”. Pozostawiono natomiast klauzule tajności. Pieczęcie z imieniem i nazwiskiem potraktowano jak podpis maszynowy. Nie zmieniano pisowni oryginalnej nazwisk obcych, poprawiono jedynie ewidentne błędy literowe – prawidłowa pisownia jest podana w indeksie osobowym. Skróty zostały wyjaśnione w osobnym wykazie.

Nie ingerowano w styl ani zasady pisowni dokumentów – nawet jeśli nie były stosowane konsekwentnie. Zachowano także oryginalne wielkie i małe litery, poprawiono jedynie oczywiste błędy literowe, ortograficzne i interpunkcyjne. Dopiski, uwagi i podkreślenia zostały zaznaczone – choć niejednokrotnie trudno ustalić czas, kiedy je naniesiono – za pomocą przypisów literowych:

- ^a...^a tak w tekście,
- ^b...^b komentarz odręczny,
- ^c...^c odręczna poprawka w tekście lub dopisek,
- ^d...^d podkreślenie odręczne,
- ^e...^e zakreślone na marginesie,
- ^f...^f podpis odręczny,
- ^g...^g podpis nieczytelny,
- ^h...^h przekreślone,
- ⁱ...ⁱ tekst nieczytelny,
- ^j...^j znak zapytania.

Przypisy oryginalne w dokumentach oznaczono za pomocą x, xx itd., podczas gdy przypisy merytoryczne autorstwa redaktora tomu oznaczono cyframi – bez powtarzania wyjaśnień przy kolejnych dokumentach. W wyjątkowych sytuacjach, w przypadku gdy w dokumencie nie pojawia się nazwisko wzmiankowanej w nim osoby – uzupełniono je w przypisie. Informacje o funkcjach pełnionych w 1943 r.

przez postaci występujące w dokumentach podano w indeksie osobowym. Jeśli dana osoba zmarła przed 1943 r., umieszczono również datę urodzenia i śmierci.

PODZIĘKOWANIA

Za okazaną pomoc i życzliwość pragnę podziękować dr. hab. Andrzejowi Suchcitzowi – kierownikowi Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego, jego zastępczyni Jadwidze Kowalskiej, pracownikom Archiwum Akt Nowych w Warszawie, The National Archives w Kew oraz Instytutu Józefa Piłsudskiego w Ameryce.

Szczególnie cenne były uwagi pierwszego redaktora naczelnego serii, przedwcześnie zmarłego prof. Włodzimierza Borodzieja, oraz recenzentów tomu prof. Małgorzaty Gmurczyk-Wrońskiej i dr Magdaleny Hułas. Radą w trakcie przygotowywania tomu służyli także dr hab. Władysław Bułhak, dr hab. prof. UW Jan Stanisław Ciechanowski, prof. Paweł Jaworski, zmarły dr Krzysztof Smolana i prof. Stanisław Żerko.

Przygotowanie każdego tomu w ramach serii wiąże się także z koniecznością sporządzenia indeksu osobowego, w przypadku tomu PDD 1943 zawierającego około tysiąca nazwisk. Pomocy w ustalaniu niektórych szczegółowych kwestii biograficznych oraz w dotarciu do potrzebnych informacji udzielili P.T. Paweł Ceranka, Paweł Duber, Andrzej Friszke, Magdalena Hułas, Jan Němeček, Anna Pachowicz, Andrzej Puksztó, Martyna Rusiniak-Karwat, Patrycja Sasnal, Justyna Szczudlik, Henryk Walczak i Ryszard Żelichowski.

Jacek Tebinka

LISTA DOKUMENTÓW

nr	data	tytuł–treść	strona
1	[po 1 stycznia], raport attaché wojskowego w Meksyku	Pozytywna ocena przebiegu i rezultatów wizyty naczelnego wodza w Meksyku: „Realną korzyścią wizyty już obecnie pozostaje uzyskanie zgody Rządu Meksykańskiego na przyjęcie kilku tysięcy naszych uchodźców”.	3
2	2 stycznia, telegram szyfrowy ministra do spraw zagranicznych do chargé d'affaires poselstwa w Bernie	Konieczne podjęcie interwencji i zapewnienie opieki obywatelom polskim aresztowanym we Francji.	7
3	2 stycznia, telegram szyfrowy premiera (z Waszyngtonu) do wicepremiera	Interwencja u prezydenta USA w sprawie powstrzymania niemieckiego terroru na Lubelszczyźnie i informacje premiera Wielkiej Brytanii o sytuacji w Afryce.	8
4	4 stycznia, raport konsula generalnego w Jerozolimie	Doniesienia prasowe w sprawie reakcji rządu polskiego na eksterminację Żydów: „Oficjalny apel Rządu Polskiego spotkał się z aprobatą prasy hebrajskiej, jednakże natychmiast wysunięto zastrzeżenia i nowe żądania”.	10
5	4 stycznia, raport ambasadora przy Stolicy Apostolskiej	W czasie audiencji noworocznej u papieża „wspomniałem także o tem, że stanowisko przedstawiciela Stolicy Apostolskiej przy Rządzie Polskim w Londynie pozostaje nadal nieobsadzone”.	11

6	4 stycznia, okólnik sekretarza generalnego Instrukcja w sprawie rozpowszechniania noty o eksterminacji Żydów: wyjaśnienia dotyczące bombardowań odwetowych i informacja o powodach nieprzyjęcia noty przez ZSRR.	12
7	4 stycznia, raport ambasadora w Waszyngtonie Rozmowa premiera z podsekretarzem stanu USA na temat stosunków bilateralnych i aktualnej sytuacji międzynarodowej: „Tu Pan Premier wyjaśnił Podsekretarzowi Stanu, że sprawa granic polsko-sowieckich nie jest jedynie sprawą polsko-sowiecką”.	14
8	4 stycznia, raport konsulatu generalnego w Nairobi Niewłaściwe zachowanie polskich uchodźców powodem trudności w zorganizowaniu ewakuacji do Afryki Wschodniej.	25
9	6 stycznia, raport ambasadora w Waszyngtonie „W końcu rozmowy Prezydent zapewnił Pana Premiera, że może liczyć na to, że wszystkie sprawy przezeń poruszone z Prezydentem i Rządem Amerykańskim będą jak najszybciej i jak najprzychylniej traktowane”.	28
10	7 stycznia, telegram szyfrowy wicepremiera do premiera (do Waszyngtonu) „Z braku dalszych wiadomości o akcji czynnego oporu w Lubelszczyźnie wnoszę, że groźba masowego rozlewu krwi lub ogólnego powstania w tej chwili nie grozi”.	31
11	7 stycznia, list ambasadora w Waszyngtonie do ministra do spraw zagranicznych Pozytywna ocena rezultatów wizyty premiera w USA: „osobiście uważam wizytę jako całkiem udaną, gdy się zważy, że tutejsza polityka jeszcze nie doszła do precyzowania poszczególnych zagadnień”.	32
12	11 stycznia, notatka radcy ambasady w Londynie Rozmowa z dyrektorem Departamentu Centralnego MSZ Wielkiej Brytanii na temat organizacji bombardowań odwetowych: „w żadnym razie komunikat radiowy nie mógłby przedstawić tego rodzaju bombardowania jako represalie, gdyż byłoby to sprzeczne z dotychczasową polityką brytyjską”.	34
13	13 stycznia, notatka Polskiego Biura Badań Politycznych Wnioski na posiedzenie Propagandowej Komisji Międzyministerialnej: „Wszyscy, którzy bacznie śledzą za przejawami opinii brytyjskiej, są uderzeni przez fakt, iż nawet ci wyraziciele tej opinii, którzy do spraw Polski są przyjaźnie usposobieni, nie są obecnie dostatecznie wyraźnie zorientowani w stanowisku Polski, jeżeli chodzi o wszystko o granice Rzeczypospolitej na Wschodzie oraz o stosunki polsko-rosyjskie”.	35

14	[po 14 stycznia], notatka ministra do spraw zagranicznych Relacja z rozmowy z ministrem produkcji lotniczej Wielkiej Brytanii: „zaprotestowałem przeciwko zamysłom przesuwania Polski po mapie, wskazując, że Wschodnie granice nasze były rezultatem kompromisu obejmującego elementy historyczne, etnograficzne, a przede wszystkim bezpieczeństwa w interesie obu stron”.	38
15	[przed 16 stycznia], memorandum ambasadora w Moskwie Plan działania w zakresie stosunków polsko-radzieckich: „Linja postępowania Rządu Polskiego w tych sprawach opierać się musi nie na względach emocjonalnych, ale na chłodnej analizie szans i możliwości”.	42
16	18 stycznia, notatka ministra do spraw zagranicznych Zdaniem ambasadora Turcji „Rosja jako przypuszczalny główny zwycięzca w tej wojnie domaga się jako swojej sfery wpływów połaci Europy od Szczecina po Raguzę”.	50
17	[po 18 stycznia], niepodpisana notatka Minister Raczynski w czasie spotkania ministrów spraw zagranicznych państw alianckich „zreasumował [...] położenie Żydów w Polsce i wymienił środki, które winny być przedsięwzięte celem przyjęcia przez Państwa Zjednoczone i neutralne Żydów, którzyby zdołali opuścić Niemcy względnie zasięg niemieckiego panowania”.	52
18	20 stycznia, nota ministra do spraw zagranicznych do ministra spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii Konieczne podjęcie energicznych działań i zastosowanie nadzwyczajnych środków w związku z nasileniem terroru niemieckiego w krajach okupowanych.	54
19	20 stycznia, raport konsula generalnego w Stambule Pozytywny stosunek delegata apostolskiego do spraw polskich.	59
20	20 stycznia, notatka MSZ Potrzeba intensyfikacji działań i współpracy alianckiej w celu osądzenia niemieckich zbrodniarzy wojennych.	61
21	22 stycznia, notatka ministra do spraw zagranicznych Aktualny stan stosunków polsko-radzieckich głównym tematem rozmowy premiera z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii.	70
22	23 stycznia, notatka zastępcy kierownika referatu wschodniego Rozmowa ministra do spraw zagranicznych z ambasadorem ZSRR na temat pobytu premiera w USA i konsekwencji noty ZSRR w sprawie obywatelstwa.	75
23	23 stycznia, raport ambasadora przy Stolicy Apostolskiej Audjencia u papieża okazją do przekazania listu od prezydenta i ponowienia prośby o potępienie zbrodni niemieckich w Polsce.	77

24	25 stycznia, telegram szyfrowy ministra do spraw zagranicznych do ministra stanu na Bliskim Wschodzie (do Jerozolimy) Okólnik premiera z pozytywną oceną rezultatów wizyty w USA i rozmów z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii.	82
25	25 stycznia, raport I sekretarza ambasady w Londynie „Współpraca nasza z wszystkimi organami międzyaliantkami zajmującymi się sprawą rewindykacji wzgl. odszkodowań w zakresie mienia kulturalnego winna nie ustawać, a nawet się wzmocnić”.	84
26	26 stycznia, notatka posła przy rządzie czechosłowackim na uchodźstwie Rozmowa z ministrem spraw zagranicznych Czechosłowacji: „oświadczył [...] między innymi, że rząd sowiecki nie zgadza się na sojusz między Polską a Czechosłowacją”.	87
27	26 stycznia, nota rządu do ambasadora ZSRR W sprawie obywatelstwa „Rząd polski widzi się zmuszony nalegać na to, by Rząd sowiecki traktował wszystkich obywateli polskich przebywających na terytorium Związku zgodnie z duchem i literą Umowy z 30 lipca 1941 r., a także zgodnie z zasadami sprawiedliwości i wolności, na których opiera się współpraca wszystkich państw zjednoczonych w walce przeciwko wspólnemu wrogowi i najeźdźcy”.	88
28	26 stycznia, list posła w Hawanie do ministra do spraw zagranicznych Trudne warunki funkcjonowania poselstwa: „Sytuacja budżetowa jest naprawdę katastrofą”.	90
29	27 stycznia, raport ambasadora w Waszyngtonie Pozytywna decyzja władz USA w sprawie wysyłki paczek dla jeńców polskich w Niemczech.	93
30	27 stycznia, raport ambasadora w Waszyngtonie „Niewątpliwie w obradach w Casablance musiały być ustalone pomiędzy Premierem Churchillem a Prezydentem Rooseveltem, a może nawet Rosją i Chinami, wytyczne natury strategicznej i uzyskane pewne uzgodnienia co do samej akcji wojennej”.	95
31	29 stycznia, notatka sekretarza generalnego Zainteresowanie chargé d'affaires poselstwa Holandii sprawą polskich żądań terytorialnych.	96
32	30 stycznia, notatka ambasadora przy Stolicy Apostolskiej Rozmowa z zastępcą sekretarza stanu na temat watykańskich audycji radiowych i publikacji prasowych.	98
33	1 lutego, telegram szyfrowy ministra do spraw zagranicznych do chargé d'affaires poselstwa w Bernie Konieczne rozpropagowanie memoriału federacyjnego premiera, który „jest obszernym dokumentem stwierdzającym, że kraje Europy centralnej i wschodniej posiadają znaczne wspólne interesy	101

- polityczne, gospodarcze i społeczne, które stwarzają naturalną ich solidarność i potrzebę zjednoczenia w przyszłości”.
- | | | |
|----|---|-----|
| 34 | <p>3 lutego, sprawozdanie ministra do spraw zagranicznych</p> <p>Rozmowa z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii na temat kwestii obywatelstwa w stosunkach polsko-radzieckich: „był o tej sprawie poinformowany, jednak nie zupełnie, i zdawał się nie wiedzieć, że Sowiety zakwestionowały w praktyce obywatelstwo wszystkich Polaków znajdujących się w ZSSR”.</p> | 103 |
| 35 | <p>5 lutego, telegram szyfrowy ambasadora w Ankarze</p> <p>Rozmowa z ministrem spraw zagranicznych Turcji: „podkreśliłem stałą gotowość Rządu Polskiego do polityki odprężenia i kolaboracji, podobną i równoległą do wyłożonej przez Ministra polityki Turcji”.</p> | 105 |
| 36 | <p>5 lutego, notatka ambasadora w Londynie</p> <p>Rozmowa z przedstawicielami Partii Pracy: „p. Greenwood wyraźnie oświadczył, że powinniśmy już teraz zdać sobie z tego sprawę, że Wielka Brytania nie może i nie będzie prowadzić wojny z Rosją o polskie granice”.</p> | 106 |
| 37 | <p>5 lutego, raport ambasadora w Waszyngtonie</p> <p>Zdaniem podsekretarza stanu USA „Prezydent przywiązuje jak największą wagę” do kwestii obywatelstwa Polaków w ZSRR „i ocenia sytuację jako bardzo poważną, a nawet groźną”.</p> | 108 |
| 38 | <p>8 lutego, telegram szyfrowy premiera do ambasadora w Waszyngtonie</p> <p>Konieczne przyspieszenie interwencji prezydenta USA w Moskwie w sprawie obywatelstwa Polaków w ZSRR.</p> | 110 |
| 39 | <p>9 lutego, pismo MSZ do premiera i ministra informacji i dokumentacji</p> <p>Parafraza telegramu szyfrowego ambasadora w Waszyngtonie o krytycznych reakcjach środowisk żydowskich na wizytę naczelnego wodza w Meksyku: oskarżenia prasy żydowskiej „o antysemityzm przeciw Panu Premierowi, rządowi i wojsku polskiemu”.</p> | 111 |
| 40 | <p>9 lutego, telegram szyfrowy delegata MPiOŚ w Genewie do ministra pracy i opieki społecznej</p> <p>Konieczne zwiększenie i zreorganizowanie pomocy dla Polaków we Francji w związku z represyjnymi działaniami podejmowanymi przez władze niemieckie.</p> | 112 |
| 41 | <p>9 lutego, okólnik ministra informacji i dokumentacji</p> <p>Instrukcja premiera w sprawie działań propagandowych: „Znajomość spraw polskich przed wojną była zagranicą, a szczególnie na zachodzie, bardzo słaba. Te braki, powstałe bądź z naszej winy, bądź w wyniku obcej nam propagandy, wyrównać i stworzyć grunt mocny dla przyszłego stanowiska Polski w świecie powojennym jest zadaniem naszej propagandy”.</p> | 114 |

LISTA DOKUMENTÓW

42	9 lutego, list premiera do premiera Wielkiej Brytanii Prośba o podjęcie pilnej interwencji w Moskwie w sprawie obywatelstwa Polaków znajdujących się w ZSRR.	120
43	10 lutego, raport chargé d'affaires poselstwa w Bagdadzie Informacje o decyzji władz Iraku o wypowiedzeniu wojny państwu Osi.	122
44	11 lutego, pismo ministra prac kongresowych do szefa Sztabu Naczelnego Wodza Rozbieżności w sprawie działań dotyczących przyszłej granicy zachodniej i stanowiska Rady Ministrów: „W najwyższej mierze szkodliwe jest wysuwanie fantastycznych żądań terytorialnych, sięgających po Nisę Łużycką czy Bobr”.	126
45	13 lutego, list premiera do ministra spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii Prośba o zmianę negatywnego stanowiska brytyjskiego w sprawie przeprowadzenia odwetowych bombardowań Niemiec.	129
46	15 lutego, raport ambasadora w Waszyngtonie Wykonanie instrukcji premiera dotyczącej stosunków z ZSRR: „Pan Sumner Welles zapewnił mnie, że list będzie natychmiast doręczony Prezydentowi, z którym będzie się widział osobiście dziś wieczór i przygotowuje go do rozmowy ze mną”.	130
47	15 lutego, okólnik ministra do spraw zagranicznych Instrukcja premiera w sprawie zasad funkcjonowania placówek dyplomatycznych: „Zarówno na podstawie własnych spostrzeżeń, jak i niewątpliwie wiarygodnych informacji, jakie docierają do mnie z terenu, z przykrością stwierdzam, że styl niektórych naszych placówek dyplomatycznych nie odpowiada nakazom dzisiejszej – wciąż jeszcze tak bardzo tragicznej – rzeczywistości polskiej”.	132
48	16 lutego, raport ambasadora w Waszyngtonie Rozmowa z prezydentem USA na temat ewentualnej brytyjsko-amerykańskiej interwencji u Stalina w celu zmiany polityki ZSRR wobec obywateli polskich.	134
49	17 lutego, pismo sekretarza generalnego do Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej Trudności w zapewnieniu finansowania pobytu polskich uchodźców w Afryce Wschodniej: „Z reguły uchodźcy polscy otrzymują azyl na terenach brytyjskich czy innych na zasadzie gwarancji Rządu Polskiego, że zapewni uchodźcom na terenie azylowym byt materialny, ponadto że będą mogli wrócić po wojnie do Polski”.	137

50	17 lutego, raport ambasadora w Waszyngtonie Rozmowa z podsekretarzem stanu USA okazją do ponowienia prośby o interwencję amerykańską w sprawie stosunków polsko-radzieckich: „Jakkolwiek nie jestem optymistyczny co do wyników usiłowań, nie wykluczam możliwości, że doprowadzą do pożądanego kroku ze strony Prezydenta”.	139
51	18 lutego, niepodpisana notatka Punktacja do rozmowy premiera z premierem Wielkiej Brytanii o aktualnej sytuacji międzynarodowej: „Potrzeba bardzo stanowczej interwencji brytyjsko-amerykańskiej w sprawie sprowokowanego przez Sowiety sporu z Polską na tle spraw obywatelstwa i Opieki”.	142
52	20 lutego, pismo chargé d'affaires poselstwa w Sztokholmie „Przy okazji wizyt, które złożyłem u Ministra Günthera, Podsekretarza Stanu Bohemana, Dyrektora Dptu Politycznego Söderbloma i wielu innych wyższych urzędników tutejszego Ministerstwa Spraw Zagranicznych, poruszone zostały rozmaite tematy polityczne, które pozwalam sobie streścić w niniejszym raporcie”.	146
53	[po 20 lutego], notatka radcy ambasady w Moskwie Rozmowa ambasadora w Moskwie z ludowym komisarzem spraw zagranicznych na temat sytuacji międzynarodowej i stosunków bilateralnych: „Co do stosunków polsko-sowieckich sądzę, że nasze państwa muszą żyć w przyjaźni”.	149
54	[przed 23 lutego], memorandum ministra do spraw zagranicznych dla ministra spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii Konieczna deklaracja Wielkiej Brytanii i USA w sprawie stosunków polsko-radzieckich.	157
55	23 lutego, telegram szyfrowy ministra do spraw zagranicznych do ambasadora w Moskwie Działania MSZ w sprawie noty ZSRR dotyczącej kwestii obywatelstwa podejmowane „przy wstydlwym milczeniu mocarstw anglosaskich”.	159
56	24 lutego, raport ambasadora w Czungkingu Pierwsze kontakty dyplomatyczne po rozpoczęciu misji w Chinach: „Życzeniem naszego Rządu jest, aby Rząd Chiński zapoznał się z naszymi celami wojny, ocenił i zrozumiał słuszność naszych rewindykacji”.	160
57	26 lutego, notatka radcy ambasady w Londynie Trudności związane z planem odwołania posła w Madrycie.	165

58	26 lutego, notatka chargé d'affaires ambasady na Francję Konieczność uzgodnienia formuły wzajemnych stosunków dyplomatycznych tematem rozmowy z przedstawicielem administracji francuskiej w Afryce Północnej.	166
59	27 lutego, telegram szyfrowy premiera i ministra informacji i dokumentacji do ambasadora w Waszyngtonie „Wobec zarysowującej się ofensywy prasowej Sowietów zechce Pan Ambasador jako przewodniczący Rady Informacji dopilnować odparcia jej bezzwłocznego”.	168
60	27 lutego, sprawozdanie radcy ambasady w Moskwie Rozmowa ambasadora w Moskwie z premierem ZSRR i ludowym komisarzem spraw zagranicznych „przebiegała się przez 3 godziny i 10 minut. Odbывała się w tonie bardzo spokojnym i rzeczowym, chwilami swobodnym i niemal żartobliwym”.	170
61	2 marca, niepodpisana notatka „W rozmowie odbytej z Ambasadorem Romerem w nocy z 26 na 27 lutego Stalin zgodził się na dwa odchylenia od nieprzejednanego stanowiska zajętego w nocy sowieckiej z dnia 16 stycznia 1943 r.”.	188
62	[po 3 marca], notatka ministra do spraw zagranicznych Tematem rozmowy premiera z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii prowadzonej „w przededniu wyjazdu Ministra Edena do Stanów Zjednoczonych był przede wszystkim obecny stan stosunków polsko-sowieckich”.	190
63	4 marca, telegram szyfrowy ministra do spraw zagranicznych do ambasadora w Moskwie Instrukcja premiera w sprawie polskiego stanowiska wobec ZSRR: „Nie podejmujemy dalszej polemiki publicznej, ograniczając się do rozmów prowadzonych przez Pana Ambasadora”.	194
64	5 marca, telegram szyfrowy ministra do spraw zagranicznych do ambasadora w Moskwie „Przeprowadzając dalsze rozmowy z Mołotowem, zechce Pan Ambasador mieć na uwadze, że Rząd Polski” przywiązuje „największą wagę do podtrzymania akcji pomocy dla obywateli polskich”.	195
65	[po 9 marca], notatka radcy ambasady w Moskwie „Pomimo przytaczania w formie stanowczej przez Ambasadora szeregu drastycznych momentów w związku z wprowadzaniem noty z dnia 16 stycznia Mołotow przez cały czas rozmowy był uprzedzająco uprzejmy i widocznie starał się zrobić wrażenie przyjaźnie usposobionego”.	196

66	10 marca, notatka chargé d'affaires ambasady na Francję „O sytuacji rokowań pomiędzy K.N.F. a Gen. Giraud nic nowego p. Massigli nie mógł mi powiedzieć”, ponadto „p. Massigli poruszył sprawę konfliktu pomiędzy Rządem Polskim a Sowieckim”.	207
67	10 marca, okólnik ministra do spraw zagranicznych Wytyczne w sprawie zadań służby dyplomatycznej i konsularnej: „Rok obecny jest już czwartym, w którym naszej służbie zagranicznej przychodzi działać bez oparcia o własne terytorium, a jedynie legitymując się dorobkiem moralnym naszej przeszłości, ciągłością prawną naszych władz, oporem kraju przeciw najeźdźcy i udziałem naszych sił zbrojnych w wojnie”.	208
68	[po 11 marca], niepodpisane sprawozdanie Rozmowa ministra do spraw zagranicznych z ministrem i wice-ministrem spraw zagranicznych Czechosłowacji „obracała się przede wszystkim dokoła zagadnienia sowieckiego i trudności, które zarówno Polska, jak i inne państwa napotykały w stosunkach swoich z Moskwą”.	211
69	12 marca, sprawozdanie ministra do spraw zagranicznych „Złożenie formalnego protestu przeciwko [...] tezom” zawartym w artykule w „The Times” głównym tematem rozmowy z zastępcą podsekretarza stanu w MSZ Wielkiej Brytanii.	214
70	12 marca, raport dyrektora oddziału Banku Polskiego Trudności w rozmowach z przedstawicielami francuskiej administracji cywilnej i wojskowej w Afryce Północnej dotyczących zwrotu polskiego złota.	217
71	13 marca, telegram szyfrowy ambasadora w Waszyngtonie Spotkanie z zastępcą podsekretarza stanu USA: „Dziś odbyłem rozmowę [...], w której ponownie zreasumowałem sytuację stworzoną przez żądanie sowieckie”.	223
72	15 marca, telegram szyfrowy ministra do spraw zagranicznych do ambasadora w Waszyngtonie Kwestia pomocy dla Żydów w kraju: „Proszę przekazać adresatom [...] depeszę otrzymaną przez Min. Mikołajczyka za pośrednictwem Delegata rządu w Polsce od Żydowskiego Komitetu Narodowego”.	224
73	16 marca, list premiera do prezydenta USA Prośba o wydanie przez USA i Wielką Brytanię deklaracji o nieuznawaniu zmian granicznych.	226

74	16 marca, telegram szyfrowy ministra do spraw zagranicznych do posła w Rio de Janeiro Instrukcja w sprawie unikania zaangażowania w prace dotyczące ustanowienia międzynarodowego systemu ochrony mniejszości narodowych.	228
75	[po 18 marca], notatka radcy ambasady w Moskwie Rozmowa ambasadora w Moskwie z ludowym komisarzem spraw zagranicznych: „Prawie trzygodzinna, ciężka i często zupełnie jałowa dyskusja, tocząca się w usztywnionym nastroju, była niejednokrotnie utrudniona jeszcze przez Mołotowa, który pomimo tego, że tłumacz dokładnie i jasno oddawał myśl Ambasadora, robił wrażenie człowieka, który wyraźnie nie chce rozumieć, o co chodzi”.	230
76	20 marca, nota ministra do spraw zagranicznych do ministra spraw zagranicznych Czechosłowacji Konieczna intensyfikacja działań w sprawie utworzenia planowanej federacji polsko-czechosłowackiej.	243
77	20 marca, telegram szyfrowy premiera do ambasadora w Moskwie „Aprobuję w całości sposób stawiania naszych spraw wobec Stalina i Mołotowa oraz przyjętą linię postępowania”.	245
78	21 marca, telegram szyfrowy ambasadora w Moskwie „Zdaniem ambasadora angielskiego, z którym zgadzam się – jedynie dotarcie do samego Stalina dałoby pewne szanse interwencji sojuszników w naszych sprawach”.	246
79	23 marca, raport poselstwa w Teheranie Sytuacja polskich uchodźców w Iranie: „Jeśli nie nastąpi nowa ewakuacja z ZSRR, trzeba się spodziewać, że [...] dobruimy bez większych trosk do chwili, gdy ostatnie transporty z naszą ludnością opuszczą Iran”.	247
80	24 marca, okólnik premiera „Rząd Polski jest w sprawach polsko-sowieckich jednomyślny w swej linii postępowania, mając pełne poparcie Kraju, co zostało potwierdzone uchwałą wszystkich stronnictw krajowych z 14-go marca b.r.”.	251
81	25 marca, sprawozdanie kierownika Polish Research Centre Rozmowa premiera z arcybiskupem Nowego Jorku i delegatem apostołskim „odbyła się w atmosferze bardzo serdecznej, przy pożegnaniu obaj Arcybiskupi wyrazili swą niezłomną wiarę w odbudowanie Polski silnej i katolickiej z zasad i ducha”.	252
82	25 marca, notatka Jana Karskiego Sytuacja w okupowanej Polsce i stan nastrojów społeczeństwa polskiego głównymi tematami rozmów przeprowadzonych w czasie pobytu w Londynie.	256

- 83 [po 26 marca], notatka ambasadora przy Stolicy Apostolskiej 264
Rozmowa z przedstawicielami Sekretariatu Stanu w sprawie listu arcybiskupa metropolity lwowskiego i halickiego, który „z punktu widzenia Państwa polskiego [...] nosi znamiona zdrady stanu: w myśl artykułu 12 Konkordatu między Stolicą Apostolską a Rzeczpospolitą Polską”.
- 84 29 marca, telegram szyfrowy ministra do spraw zagranicznych do ambasadora w Moskwie 267
Konieczne prowadzenie dalszych rozmów na temat obywatelstwa: należy „przy zasadniczej obronie wszystkich współobywateli wywiezionych do ZSRR nadal zabiegać o wyjaśnienie przez Mołotowa, czyjego obywatelstwa nie kwestionuje”.
- 85 30 marca, nota ministra do spraw zagranicznych do ambasadora ZSRR 268
„W tym stanie rzeczy Rząd Polski widzi się z przykrością zmuszony do złożenia stanowczego protestu, zarówno przeciwko samemu faktowi wyjęcia zakładów z pod zarządu Ambasady R.P., jak przeciwko trybowi, jaki został przez władze sowieckie zastosowany”.
- 86 [po 31 marca], sprawozdanie ministra do spraw zagranicznych 270
Brak pozytywnych rezultatów rozmowy z ambasadorem ZSRR: „Ambasador Bogomołow zachowywał się z niezwykłą u niego kurtuazją. Prowadził dyskusję widocznie w myśl ścisłych instrukcji”.
- 87 1 kwietnia, telegram szyfrowy ministra do spraw zagranicznych do ambasadora w Moskwie 274
Konieczne wycofanie memoriału dopuszczającego możliwość zmian polskich granic wschodnich.
- 88 2 kwietnia, poufny biuletyn polityczny MSZ 275
Bieżące wydarzenia w polskiej polityce zagranicznej: „Celem nieobciążania Romera i niezależnie od jego rozmów wystosowaliśmy w Londynie notę do Bogomołowa dn. 29.III ze stanowczym protestem przeciwko przymusowemu narzucaniu polskim obywatelom w ZSRR obywatelstwa sowieckiego”.
- 89 2 kwietnia, pismo premiera do ministra do spraw zagranicznych 277
„Proszę Pana Ministra o wyjaśnienie Ambasadorowi Ciechanowskiemu stanowiska Rządu w sprawie obywatelstwa Polaków w ZSRR, tak aby nie było żadnych nieporozumień w tym względzie”.
- 90 [po 2 kwietnia], notatka ambasadora przy Stolicy Apostolskiej 278
Sytuacja Polaków we Francji głównym tematem rozmowy z audytorem Nuncjatury Apostolskiej w Polsce: „Pieniądzy dla Polaków niema. Przez Lizbonę już nie dochodzą”.

91	[po 5 kwietnia], notatka Józefa Hieronima Retingera [?] Aktualna sytuacja międzynarodowa tematem rozmowy premiera z ambasadorem Turcji, który „wypytywał się pilnie o opinię Generala co do wypadków wojennych na Wschodzie”.	280
92	8 kwietnia, pismo MSZ do premiera i prezydenta Telegram szyfrowy ambasadora w Waszyngtonie w sprawie interwencji dotyczącej stosunków polsko-radzieckich: „Wystosowałem po poufnej naradzie z bliskimi doradcami Prezydenta do niego wczoraj list, reasumując polsko-sowiecką sytuację oraz zapowiedzi interwencji dane przez niego Sekretarzowi Stanu i Podsekretarzowi Stanu”.	282
93	9 kwietnia, telegram szyfrowy ministra do spraw zagranicznych do konsula generalnego w Algierze Warunki poboru do polskiego wojska: „W wypadkach wątpliwych sprawę przesłać do decyzji M.S.Z.”.	284
94	[po 9 kwietnia], sprawozdanie ministra do spraw zagranicznych „Minister Raczyński rozpoczął rozmowę [z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii] od podkreślenia koniecznej i pilnej potrzeby interwencji brytyjskiej, a o ile możliwe – brytyjsko-amerykańskiej dla poparcia akcji dyplomatycznej Ambasadora Romera w Moskwie”.	285
95	10 kwietnia, pismo MSZ do premiera i prezydenta Telegram szyfrowy ambasadora w Waszyngtonie: „Przyjął mnie dzisiaj Prezydent. Rozpoczął zwierzeniem, że dyskutował z Ede-nem konieczność oderwania od Niemiec i wcielenia do Polski Prus Wschodnich, co Churchill od roku inspiruje”.	289
96	15 kwietnia, poufny biuletyn polityczny MSZ „Niemieckie radio donosi o znalezieniu pod Smoleńskiem maso-wego grobu 9 tysięcy polskich oficerów, zamordowanych wiosną 1940 r. przez Bolszewików”.	291
97	[po 15 kwietnia], sprawozdanie ministra do spraw zagranicznych Rozmowa premierów Polski i Wielkiej Brytanii „prawie natychmiast przeszła na stosunki polsko-sowieckie i konieczność interwencji brytyjskiej, a o ile możliwości, brytyjsko-amerykańskiej, z poparciem wysiłków Ambasadora Romera i celem ratowania obywateli pol-skich w Z.S.R.R. i polskich organizacji opieki”.	293
98	16 kwietnia, telegram szyfrowy ambasadora w Moskwie „Proponuję [...] wezwanie przez Pana Premjera ambasadora Bogo-mołowa i zażądanie za jego pośrednictwem od rządu sowieckiego wyczerpujących wyjaśnień o losie jeńców polskich w 3 wiadomych obozach”.	301

99	16 kwietnia, telegram szyfrowy chargé d'affaires poselstwa w Bernie Rozmowa z delegatem MCK o pomocy dla ludności w okupowanej Polsce: „Transport doszedł w porządku, dostarczony został R.G.O., która ma skutecznie podzielić podział według klucza narodowościowego zastosowanego poprzednio, z tą różnicą, że Niemcy sprzeciwili się przydziałowi czegokolwiek dla żydów”.	302
100	16 kwietnia, niepodpisane sprawozdanie „Generał Sikorski przemawiał na prywatnej komisji Izby Parlamentarnych brytyjskich w Izbie Gmin dn. 14go kwietnia br. o godz. 4-tej pop., dając członkom obu Izby szkic polityki polskiej w dobie obecnej”.	303
101	[po 16 kwietnia], notatka posła przy rządzie czechosłowackim na uchodźstwie Rozmowa z prezydentem Czechosłowacji: „ostrzegałem Prezydenta, aby nie stwarzał sobie iluzji co do celów polityki sowieckiej w Środkowej Europie”.	309
102	17 kwietnia, telegram szyfrowy posła w Teheranie Trudna sytuacja w Armii Polskiej na Wschodzie: „Postawa generała Andersa wobec Rządu nadal negatywna”.	311
103	19 kwietnia, depesza szyfrowa poselstwa w Bernie do szefa Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza Wręczenie noty do MCK w sprawie zaginionych polskich oficerów.	313
104	20 kwietnia, nota ministra do spraw zagranicznych do ambasadora ZSRR „Zmuszony jestem z przykrością zwrócić uwagę Pana Ambasadora, iż Rząd Polski mimo tylkokrotnych domagań się nie otrzymał nigdy ani spisu jeńców, ani dokładnych wyjaśnień, gdzie znajdują się zaginieni oficerowie oraz inni jeńcy wywiezieni z wyżej wymienionych trzech obozów”.	314
105	21 kwietnia, sprawozdanie ministra do spraw zagranicznych Rozmowa z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii oraz spotkanie szefów dyplomacji europejskich krajów alianckich okazją do omówienia rezultatów wizyty Edena w USA.	317
106	21 kwietnia, notatka ministra do spraw zagranicznych Ambasador USA w Londynie, „który jest z reguły milczący i dyskretny, był jak zwykle bardzo uprzejmy, a nawet serdeczny, ale równocześnie wstrzemięźliwy w stopniu wyższym jeszcze niż przy naszych dawniejszych spotkaniach”.	321
107	21 kwietnia, telegram szyfrowy ambasadora w Moskwie Możliwe zerwanie stosunków dyplomatycznych przez ZSRR: „Powstaje pytanie, czy rząd sowiecki zamierza otwarcie zerwać z nami, bez względu na wrażenie, jakie to wywoła w świecie”.	323

108	22 kwietnia, depesza szyfrowa poselstwa w Bernie do szefa Oddziału II Sztabu Naczelnego Wodza W odpowiedzi na polską notę w sprawie zaginionych polskich oficerów MCK „w zasadzie akceptuje notę polską, czeka się jednak, konieczną jest zgoda wszystkich zainteresowanych (a więc i Z.S.S.R.)”.	324
109	23 kwietnia, pismo sekretarza premiera do MSZ Telegram do ambasadora w Waszyngtonie w sprawie pomocy osobom cywilnym ewakuowanym z ZSRR, przesłany w związku z szeregiem „kolportowanych na terenie Stanów Zjednoczonych fałszywych i tendencyjnych wiadomości o stanie opieki nad uchodźcami polskimi w Persji i Indiach”.	325
110	24 kwietnia, telegram szyfrowy ministra do spraw zagranicznych do ambasadora w Moskwie „Komunikat Międzynarodowego Czerwonego Krzyża uzależniający udział w identyfikacji od zgody także ZSRR wyjaśnił sytuację”.	327
111	24 kwietnia, sprawozdanie ministra do spraw zagranicznych Minister spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii w rozmowie z premierem w sprawie zamordowanych polskich oficerów „bardzo przejęty i poważny, stwierdza, że jest mu niezmiernie przykro, iż musi tak stawiać te sprawy. Wielka Brytania jednak znajduje się w sytuacji bez wyjścia”.	328
112	24 kwietnia, list ministra do spraw zagranicznych do ministra informacji i dokumentacji „Niedawno odbyłem rozmowę z norweskim Ministrem Spraw Zagranicznych p. Lie, który przy tej okazji wypowiedział mi swoje żale przeciwko pewnym manifestacjom propagandy polskiej jako niekorzystnej dla Norwegii i niezgodnej z alianckimi stosunkami naszych obu państw”.	335
113	26 kwietnia, telegram szyfrowy ministra do spraw zagranicznych do ambasadorów w Moskwie i Waszyngtonie oraz do chargé d'affaires poselstwa w Bernie „Stalin zapowiada zerwanie stosunków z nami, o ile 1) nie wycofamy apelu do Międzyn. Czerwonego Krzyża, 2) nie wydamy publicznego oświadczenia odciążającego rząd sowiecki”.	337
114	26 kwietnia, notatka ambasadora w Moskwie Przekazanie przez ludowego komisarza spraw zagranicznych decyzji w sprawie zerwania stosunków dyplomatycznych: „Po odczytaniu noty Komisarz Mołotow pragnie ją wręczyć Ambasadorowi Romerowi, który jej nie przyjmuje, wobec czego Mołotow kładzie ją na biurku przed p. Ambasadorem”.	338

115	27 kwietnia, pismo MSZ do prezydenta, premiera i ministra obrony narodowej Telegram szyfrowy poselstwa w Bernie o stanowisku MCK w sprawie śledztwa dotyczącego zamordowanych polskich oficerów: „Międzyn. Cz. Krzyż sugeruje nam, abyśmy się starali o zgodę Sowie- tów bezpośrednio lub przez państwa alianckie, nie wyklucza się również bezpośredniego zwrócenia się”.	340
116	28 kwietnia, notatka kierownika Polish Research Centre „Podejmując Delegata Apostolskiego Premier wyraził swoją radość, iż przebieg rokowań ze Stolicą Apostolską oraz konsultacja z Foreign Office'm pozwoli na szybkie załatwienie sprawy nominacji Delegata Apostolskiego, Arcybiskupa Godfrey'a, na Chargé d'Affaires Stolicy Apostolskiej przy Rządzie Polskim”.	342
117	29 kwietnia, notatka sekretarza ambasady w Londynie Działania MSZ Wielkiej Brytanii w sprawie przywrócenia stosunków dyplomatycznych polsko-radzieckich: „p. Roberts wyraził prośbę Ministra Edena, abyśmy sprawę interwencji Anglii i Ameryki traktowali z najdalej posuniętą dyskrecją”.	344
118	29 kwietnia, raport posła w Ottawie Kanadyjskie reakcje na zerwanie stosunków polsko-radzieckich: „Powszechnie nie wierzy się, aby Sowiety były sprawcami masakry naszych oficerów i podoficerów”.	345
119	30 kwietnia, pismo MSZ do prezydenta i premiera Telegram szyfrowy ambasadora w Waszyngtonie o reakcjach amerykańskich na zerwanie stosunków polsko-radzieckich: „Propaganda sowiecka wykorzystuje odkładanie deklaracji Rządu RP na zarzuty Mołotowa i zerwanie stosunków polsko-sowieckich”.	351
120	[kwiecień], memorandum MSZ Działania rządu polskiego w sprawach żydowskich: „W rozkazach swych do wojska Naczelný Wódz surowo nakazał przestrzeganie równego traktowania Żydów. Izolowane wypadki przekroczeń na tym tle są natychmiast surowo karane”.	352
121	1 maja, telegram szyfrowy premiera do ambasadora w Waszyngtonie „Obowiązuje nas wszystkich dyscyplina ogólnie narodowa, bezwzględny spokój i jedność, które są Polsce dzisiaj bardziej niż kiedykolwiek potrzebne”.	359
122	1 maja, poufny biuletyn polityczny MSZ (uzupełnienie) Instrukcja w sprawie zbrodni katyńskiej i stosunków z ZSRR: „Wiadomość o odkryciu wywołała wielkie poruszenie w kraju, zwłaszcza wśród rodzin zaginionych oficerów”.	360

LISTA DOKUMENTÓW

123	1 maja, instrukcja ministra do spraw zagranicznych dla przewodniczącego delegacji na konferencję żywnościową Narodów Zjednoczonych „Międzynarodowe porozumienia gospodarcze po wojnie znajdą szerokie zastosowanie tylko o tyle, o ile ich głównym celem będzie powszechne podniesienie stopy życiowej”.	362
124	1 maja, notatka chargé d'affaires ambasady na Francję Aktualny stan stosunków z Francją i wpływ polityki ZSRR na relacje polsko-francuskie: „w tak trudnych chwilach, jakie przeżywamy, coraz jaśniej się widzi, jaką wielką lukę w obozie aliantów stanowi brak silnej Francji i możliwości twórczej akcji dyplomacji francuskiej”.	364
125	3 maja, notatka ministra do spraw zagranicznych „Rządy angielski i amerykański uzgadniają swoje poglądy w przedmiocie przejścia interesów polskich w ZSSR”.	367
126	4 maja, raport ambasadora w Waszyngtonie „Zaraz na wstępie zauważyłem, że Podsekretarz Stanu jest podniecony wiadomością o zerwaniu stosunków z nami przez Sowiety”.	368
127	4 maja, list premiera do prezydenta USA Ponowienie prośby o dyplomatyczną pomoc USA w uzyskaniu zgody władz radzieckich na ewakuację rodzin polskich żołnierzy z ZSRR.	373
128	5 maja, telegram szyfrowy chargé d'affaires poselstwa w Kairze Sugestia złożenia życzeń królowi Egiptu przez władze polskie.	375
129	[po 6 maja], sprawozdanie Józefa Hieronima Retingera [?] Ambasador Turcji w Londynie w rozmowie z premierem „pragnął dowiedzieć się, jakie jest stanowisko oraz ocena Generała Sikorskiego sytuacji politycznej i wojskowej”.	376
130	[po 8 maja], notatka ambasadora przy Stolicy Apostolskiej Zdaniem sekretarza stanu „jak dotąd nic się nie zmieniło i [...] obywatel polscy są we Włoszech bezpieczni”.	379
131	10 maja, pismo ministra sprawiedliwości do ministra do spraw zagranicznych „Przesyłam uprzejmie Panu Ministrowi do dyspozycji częściowe dane dotyczące treści zarzutów oraz metod i wyników śledztwa prowadzonego przez NKWD w stosunku do personelu Delegatur naszej Ambasady w Kujbyszewie, oparte na obszernych protokołach przesłuchań 14 osób, sporządzonych w trybie sądowym w Teheranie przez Komisję Badawczą Ministerstwa Sprawiedliwości”.	381
132	11 maja, telegram szyfrowy premiera do ambasadora w Waszyngtonie Bieżące wydarzenia międzynarodowe tematem rozmowy z ambasadorem USA: „Proszę Pana Ambasadora o zabiegi w sposób dyskretny, aby dezyderaty, które ma przekazać dzisiaj Ambasador Biddle, znalazły należyte uwzględnienie i dały wyniki pozytywne”.	385

133	12 maja, telegram chargé d'affaires poselstwa w Bernie do ambasadora w Waszyngtonie Depesza Abrahama Silberscheina w sprawie ratowania Żydów z wykorzystaniem paszportów państw południowoamerykańskich.	387
134	12 maja, notatka ministra do spraw zagranicznych „Przyjąłem dzisiaj Posła jugosłowiańskiego przy Rządzie Polskim księdza Kuhara. Poinformował mnie poufnie o obecnym stanie rozmów jugosłowiańsko-brytyjskich”.	389
135	13 maja, pismo MSZ do ambasady w Londynie Telegram konsula generalnego w Bejrucie w sprawie uznania niepodległości Syrii: „Nie sądzę, aby uznanie niezawisłości Syrii mogło być precedensem w stosunku do państw tworzonych przez Hitlera, Syria bowiem jako państwo istniała już przed wojną, jakkolwiek w ramach mandatowych”.	390
136	13 maja, notatka ministra do spraw zagranicznych (z załącznikiem) „W dniu dzisiejszym odwiedziłem Ministra Edena. Wręczyłem mu notę zawierającą protest przeciw tworzeniu przez Sowiety «polskiej dywizji im. Tadeusza Kościuszki»”.	391
137	14 maja, poufny biuletyn polityczny MSZ Stan relacji z ZSRR po formalnym zerwaniu stosunków dyplomatycznych: „Rozmowy mediacyjne w Moskwie w sprawie stosunków polsko-sowieckich są kontynuowane”; duża waga wydarzeń na Dalekim Wschodzie; podróż prezydenta Czechosłowacji do USA: „Ze strony naszej zachowujemy wobec podróży Benesza zupełną rezerwę”.	394
138	17 maja, okólnik ambasadora w Waszyngtonie W kwestii stosunków polsko-radzieckich należy „unikać w ewentualnych rozmowach, zarówno oficjalnych, jak i prywatnych, i inspiracjach wszelkich akcentów podrażnienia i napadania na Sowiety w takiej formie, któraby mogła usprawiedliwić pogląd, że urzędnicy polscy i Polacy wogóle dążą do rozbicia jednolitego frontu Zjednoczonych Narodów względnie do utrudniania stosunków amerykańsko-sowieckich”.	396
139	18 maja, memorandum MSZ Informacje o eksterminacji 3 milionów Żydów w Polsce.	398
140	18 maja, telegram szyfrowy posła w Teheranie Informacja ambasadora w Moskwie o ewakuacji placówki: „Proszę o telegraficzne upoważnienie mnie do podjęcia prac likwidacyjnych Ambasady zaraz po przyjeździe do Teheranu”.	403

LISTA DOKUMENTÓW

141	19 maja, pismo zastępcy sekretarza generalnego do poselstwa w Bernie „Ministerstwo było ostatnio informowane przez organizacje żydowskie, jakoby istniała możliwość indywidualnego ratowania żydów przed uśmierceniem ich ze strony Niemców na zasadzie paszportów krajów Ameryki Południowej”.	404
142	20 maja, instrukcja MSZ Deklaracja w sprawie polityki ukraińskiej m.in. gwarantująca zapewnienie „ludności ukraińskiej w Państwie Polskim pełnego prawnego i faktycznego równouprawnienia w dziedzinie politycznej, kulturalnej, językowej, gospodarczej i społecznej”.	406
143	20 maja, raport ambasadora przy Stolicy Apostolskiej W czasie audjencji „Papież wypytywał o Polskę i dał parokrotnie wyraz swoim uczuciom ojcowskiej miłości dla naszego Kraju”.	409
144	21 maja, telegram szyfrowy ministra do spraw zagranicznych do ambasadora w Waszyngtonie Konieczne uzyskanie zgody władz USA na wydzielenie Polaków spośród jeńców niemieckich znajdujących się w Afryce Północnej.	411
145	24 maja, list ministra do spraw zagranicznych do wysokiego komisarza Australii Podziękowanie za przejęcie opieki nad interesami polskimi w ZSRR.	413
146	27 maja, pismo MSZ do prezydenta, sekretariatu premiera, wicepremiera i ministra informacji i dokumentacji Telegram szyfrowy premiera (z Kairu): „Ponownie proszę o utrzymanie spokoju w sprawach rosyjskich i czechosłowackich i o oddziaływanie w tym duchu na londyńską atmosferę, głównie na prasę”.	414
147	28 maja, parafraza telegramu szyfrowego premiera (z Kairu) do wicepremiera Konieczne zintensyfikowanie działań na Bliskim Wschodzie i wprowadzenie zmian organizacyjnych: „Proszę [...] o przeprowadzenie uchwały, powierzając stanowisko Delegata Rządu ambas. Romerowi, który sprawować będzie tę funkcję jako Delegat, a nie jako członek Rządu”.	415
148	28 maja, raport ambasadora w Waszyngtonie Rozmowy prezydenta USA z premierem Wielkiej Brytanii: „Na początku [...] atmosfera była dość ciężka i wiele było różnic zdań pomiędzy Prezydentem i tutejszymi jego doradcami a Premierem Churchillem”.	416
149	28 maja, raport ambasadora w Waszyngtonie Stosunki polsko-radzieckie głównym tematem rozmowy z podsekretarzem stanu USA: „Przeszliśmy na temat w dalszym ciągu wrogiej dla Polski propagandy sowieckiej”.	419

150	29 maja, telegram szyfrowy ministra do spraw zagranicznych do konsula generalnego w Tel Awiwie Śmierć Szmula Zygielbojma: „Z listów pozostawionych przez Z. wyznika, że popełnił on samobójstwo w celu wyrażenia protestu przeciw bezczynności świata wobec eksterminacji Żydów w Kraju”.	424
151	30 maja, parafraza telegramu szyfrowego kierownika Centrum Informacji na Wschodzie w Jerozolimie do wicepremiera „Pan Premier zastał na Wschodzie sytuację trudną zarówno w woj-sku, jak na odcinku politycznym”.	426
152	1 czerwca, pismo MSZ do wicepremiera Parafraza telegramu szyfrowego premiera (z Kairu) do prezydenta o wizycie na Bliskim Wschodzie: „Przyjazd mój na Środkowy Wschód był pilny i nieodzowny. Anglicy go doskonale zorganizowali”.	427
153	1 czerwca, pismo MSZ do wicepremiera Parafraza telegramu szyfrowego premiera (z Kairu) o wizycie na Bli-skim Wschodzie: „Zastałem tu wysoce niebezpieczną sytuację. Dal-szy jej rozwój doprowadzić mógł do katastrofy”.	428
154	5 czerwca, raport ambasadora przy Stolicy Apostolskiej Mowa papieża poświęcona sytuacji Polski: „Również ma dużą wagę wyliczenie zasług Narodu polskiego dla stworzenia i obrony kultury europejskiej”.	429
155	8 czerwca, telegram szyfrowy konsula generalnego w Tel Awiwie Prośba Reprezentacji Żydostwa Polskiego „o ponowne zażądanie od Państw Sprzymierzonych podjęcia stanowczej akcji, by zmusić Niemców do zaprzestania rzezi”.	437
156	[po 11 czerwca], sprawozdanie ministra do spraw zagranicznych Rozmowa z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii: „Min. Raczynski rozpoczął od zapytania, czy sprawa stosunków polsko-sowieckich dyskutowana była w czasie konferencji waszyng-tońskiej i czy na skutek tego zapadły jakie postanowienia, względnie uzyskano dalsze wyjaśnienia z Moskwy”.	438
157	14 czerwca, sprawozdanie byłego ambasadora w Moskwie Przebieg rokowań polsko-radzieckich: „Nota rządu sowieckiego z dnia 16 stycznia 1943 r. w przedmiocie uznania za obywateli so-wieckich praktycznie wszystkich obywateli polskich przebywają-cych w ZSRR stanowiła punkt zwrotny w stosunkach między obu państwami”.	441
158	17 czerwca, telegram szyfrowy premiera (z Bejrutu) do wicepremiera Podróż na Bliski Wschód: „Główną reorganizację dowództwa armii przeprowadzę w Kairze, gdzie zamelduje się jeszcze generał Anders”.	451

159	18 czerwca, telegram szyfrowy posła w Madrycie Poprawa warunków funkcjonowania poselstwa: „Byłem przyjęty w hiszpańskim M.S.Z. oficjalnie jako minister polski”.	452
160	20 czerwca, telegram szyfrowy wicepremiera do premiera (do Bejrutu) Sytuacja w kraju i polityka zagraniczna rządu: „Ostatnie wiadomości z Kraju wskazują na stopniowe wycofywanie się okupantów z terenów od głównych arterii komunikacyjnych, a w związku z tym na zastraszające wzmożenie się bandytyzmu bolszewickiego z jednej i hajdamackiego z drugiej strony ze wspólnym celem wyrzynania ludności polskiej”.	454
161	20 czerwca, raport posła w Bogocie Minister spraw zagranicznych Kolumbii „w odniesieniu do stosunków polsko-rosyjskich okazał się [...] optymistą raczej, stwierdzając, że decyzja generała Sikorskiego uregulowania w roku 1941 stosunków z Sowietami – ze względów zrozumiałych trudna do przyjęcia przez ogół polski – okaże się mimo obecnego kryzysu w swym skutku ostatecznym dalekowzroczną i pozytywną”.	456
162	23 czerwca, protokół bejruckiego spotkania premiera z kierownikami placówek na Bliskim Wschodzie „Na Środkowym Wschodzie istnieją dwa zasadnicze ośrodki polskie. Pierwszym i najważniejszym z nich jest Armia Polska, drugim zaś uchodźstwo cywilne”.	458
163	25 czerwca, pismo MSZ do premiera, prezydenta, wicepremiera i ministrów opieki społecznej, informacji oraz przemysłu i handlu Telegram szyfrowy ambasady w Waszyngtonie o aktywności politycznej Oskara Langego: „Moim zdaniem jednak, wobec wyraźnego związania się Langego z akcją sowiecką, konieczne jest bardzo stanowcze oświadczenie czynników socjalistycznych w Londynie”.	465
164	29 czerwca, telegram szyfrowy wicepremiera do premiera (do Kairu) Decyzje Rady Ministrów dotyczące bieżących działań międzynarodowych: „Rada Ministrów stwierdziła konieczność zwrotu pozostawionych w Rosji towarów mogących ulec zepsuciu administracji Lease Lend, sprzeciwiając się stanowczo ich dystrybucji za pośrednictwem Związku Patriotów Polskich”.	466
165	29 czerwca, telegram szyfrowy premiera (z Kairu) „Decyzję ominięcia tym razem Algieru utrzymuję w całości, zwłaszcza wobec nieobecności Giraud”.	467
166	29 czerwca, telegram szyfrowy posła w Teheranie „Przebieg naszych konferencji z Panem Premierem bardzo pozytywny. Premier w formie doskonałej po swej udanej wizycie w wojsku i po odpoczynku”.	468

167	29 czerwca, list posła w Hawanie do ministra do spraw zagranicznych Relacja z pobytu w Haiti i w Dominikanie: „Z podróży do obu republik na sąsiedniej wyspie odniosłem ciekawe i w gruncie rzeczy korzystne wrażenia”.	469
168	[po 29 czerwca], niepodpisane sprawozdanie Spotkanie ministra do spraw zagranicznych z prezydentem Czechosłowacji „odbyło się na propozycję p. Benesa, który uzasadnił je pragnieniem zobrazowania p. Raczyńskiemu swych wrażeń i spostrzeżeń z pobytu w Stanach Zjednoczonych”.	471
169	30 czerwca, instrukcja wewnętrzna ministra do spraw zagranicznych i ministra informacji i dokumentacji Omówienie „zasad naszej taktyki w sprawach polsko-sowieckich w rozmowach politycznych na zewnątrz”.	476
170	2 lipca, niepodpisana notatka Minister do spraw zagranicznych i sekretarz generalny MPiOS w rozmowie z australijskim ministrem spraw zagranicznych „wyrazili zadowolenie z powodu objęcia interesów polskich w Z.S.R.R. przez Australię”.	483
171	2 lipca, list delegata rządu na Wschodzie do ministra do spraw zagranicznych Zapowiedź współpracy z MSZ i z placówkami dyplomatycznymi. Pozytywna ocena wizyty premiera na Bliskim Wschodzie: „Efekt u obcych – doskonały”.	484
172	3 lipca, parafraza telegramu szyfrowego konsula generalnego w Nairobi Możliwa obecność agentów radzieckich wśród uchodźców ewakuowanych z ZSRR do Afryki.	486
173	[przed 5 lipca], raport posła w Madrycie Zeznania obywateli polskich w sprawie likwidacji gett żydowskich przez Niemców.	487
174	5 lipca, sprawozdanie ministra do spraw zagranicznych Aktualny stan stosunków polsko-radzieckich głównym tematem rozmowy z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii.	489
175	5 lipca, depesza kierownika ekspozytury Polskiej Misji Morskiej w Gibraltarze do prezydenta Śmierć premiera w katastrofie lotniczej.	492
176	5 lipca, poufny biuletyn polityczny MSZ Bieżące wydarzenia międzynarodowe: „Powrót ujścia Wisły w ręce polskie nie musi oznaczać przyłączenia Gdańska do Polski”.	493

177	[po 7 lipca], notatka ministra do spraw zagranicznych Według informacji ministra spraw zagranicznych Czechosłowacji „za wiedzą rządu brytyjskiego i sowieckiego projekt podróży prezydenta Benesa do Moskwy został na razie poniechany, względnie odłożony do jesieni”.	494
178	8 lipca, notatka wicepremiera Śmierć naczelnego wodza i planowane zmiany w składzie władz polskich głównymi tematami rozmowy z premierem Wielkiej Brytanii.	496
179	8 lipca, telegram szyfrowy chargé d'affaires poselstwa w Kairze „Wiadomość radja niemieckiego, że generał Sikorski zginął na skutek akcji agentów brytyjskich, rozpowszechniła się w Egipcie z wielką szybkością”.	498
180	9 lipca, telegram szyfrowy ambasadora w Waszyngtonie Reakcje w USA na śmierć naczelnego wodza: „Naczelne czynniki amerykańskie ufają, że przyszły premier i Rząd Polski będą nadal prowadzić politykę Generała Sikorskiego”.	499
181	9 lipca, raport ambasadora przy Stolicy Apostolskiej „Wrażenie śmierci Generała Sikorskiego jest tak w Watykanie, jak w Korpusie dyplomatycznym ogromne. Powszechne jest poczucie straty, jaką ponosi Naród i sprawa polska, a także i ogół aliantów. Wśród Polaków panuje nastrój głębokiej żałoby”.	500
182	11 lipca, okólnik ministra informacji i dokumentacji Cele polityki polskiej po śmierci naczelnego wodza „pozostają niezmiennie”: „całkowite i pełne odzyskanie i odbudowa Państwa, z pewnym i bezpiecznym dostępem do morza; oparcie powojennej Europy na federacyjnych lub konfederacyjnych zespołach państwowych; ułożenie stosunków z Rosją na zasadzie wzajemnego zaufania i współzycia sąsiedzkiego, co uwarunkowane jest możliwością swobodnego rozwoju państwowego, bez jakichkolwiek prób ingerencji zewnętrznej”.	502
183	13 lipca, depesza kierownika placówki MSW w Jerozolimie Relacja kierownika Centrum Informacji na Wschodzie dla ministra informacji i dokumentacji z rozmów naczelnego wodza na Bliskim Wschodzie: „N.W. nie wierzył w nawiązanie stosunków z Sowietami, ale intuicyjnie spodziewał się interwencji anglo-saskiej w sprawie ewakuacji”.	503
184	13 lipca, notatka posła przy rządzie holenderskim na uchodźstwie Wątpliwości ministra spraw zagranicznych Holandii dotyczące projektu powołania alianckiej organizacji pomocowej.	505

185	14 lipca, list ministra do spraw zagranicznych do sekretarza generalnego Wykaz spraw bieżących „wymagających załatwienia względnie nawet decyzji” sporządzony w zawiązku z zakończeniem sprawowania urzędu.	507
186	[po 19 lipca], sprawozdanie ambasadora w Londynie „Minister Romer” podczas rozmowy z brytyjskim ministrem spraw zagranicznych „w dłuższym wywodzie dał wyraz decyzji Rządu Polskiego utrzymania polityki naszej na dotychczasowym torze stawiania bliskiej współpracy z Wielką Brytanią jako mocarstwem sojusznicznym na miejscu pierwszym”.	511
187	[przed 20 lipca], raport kierownika ekspozytury Polskiej Misji Morskiej w Gibraltarze Szczegółowy opis pobytu premiera i przebiegu katastrofy lotniczej oraz akcji ratunkowej.	513
188	20 lipca, list premiera do premiera Wielkiej Brytanii Propozycja dokonania wymiany aresztowanego przez Niemców dowódcy AK w zamian za uwolnienie z niewoli jednego z niemieckich generałów.	522
189	20 lipca, instrukcja ministra spraw zagranicznych dla posła przy rządzie jugosłowiańskim na uchodźstwie Wytyczne i wskazówki do planowanych rozmów prowadzonych „z przedstawicielami rządu jugosłowiańskiego przy okazji złożenia listów uwierzytelniających”.	523
190	[po 20 lipca], notatka posła przy rządzie czechosłowackim na uchodźstwie Prezydent Czechosłowacji „wyrażał swoje ubolewanie z tego powodu, że stosunki polsko-sowieckie są ciągle jeszcze napięte. Twierdził on, że odbija się to ujemnie na możliwościach definitywnego uregulowania stosunków czechosłowacko-sowieckich”.	528
191	21 lipca, raport ambasadora przy Stolicy Apostolskiej „Jak już donosiłem Panu Ministrowi inną drogą, w piątek dnia 16 lipca byłem przyjęty przez Ojca Św. dla doręczenia message'u zawierającego podziękowanie Pana Prezydenta za mowę Papieża do Kolegium Kardynalskiego z dn. 2 czerwca 1943”.	530
192	[po 21 lipca], sprawozdanie Józefa Hieronima Retingera [?] Rozmowa premierów Polski i Wielkiej Brytanii na temat bieżących wydarzeń międzynarodowych i stanu stosunków bilateralnych. Premier Churchill „zapytywał, czy są możliwości załatwienia naszych sporów z Rosją, gdyż my bez układu z Rosją żyć nie możemy”.	532

193	22 lipca, list ambasadora w Waszyngtonie do ministra spraw zagranicznych „Chciałbym w formie listu zwrócić Ci uwagę na szereg spraw w sposób najbardziej osobisty w chwili objęcia przez Ciebie najbardziej odpowiedzialnego dziś Ministerstwa”.	535
194	23 lipca, list Jana Szembeka do ministra spraw zagranicznych „Podczas jego pobytu w lutym zeszłego roku doszliśmy z Ambasadorem Raczynskim do przekonania, że Lizbona jest idealnym terenem dla obserwacji rozwoju wypadków w Europie, a w szczególności Niemiec i państw tworzących tak zwaną grupę ich satelitów”.	543
195	24 lipca, nota ministra spraw zagranicznych do ambasadora USA „Rząd Polski wita gorąco inicjatywę Rządu Stanów Zjednoczonych co do utworzenia organizacji Zjednoczonych Narodów dla niesienia po wojnie pomocy w pierwszym rządzie krajom szczególnie poszkodowanym przez agresję i okupację, następnie zaś i wszystkim innym pomocy tej potrzebującym”.	546
196	[po 26 lipca], niepodpisane sprawozdanie Bieżące wydarzenia międzynarodowe tematem rozmowy prezydenta z premierem Wielkiej Brytanii: „Premier Churchill mówił dużo o Rosji. – Rozpoczął od tego, iż zapoznał się ze sprawozdaniem w sprawie masowego mordu oficerów polskich w lesie Katyńskim”.	550
197	27 lipca, telegram szyfrowy ambasadora przy Stolicy Apostolskiej Upadek rządu Benita Mussoliniego: „Kampanja sycylijska, message Roosevelt–Churchill i bombardowanie Rzymu wykazały ogółowi klęskę i stworzyły warunki do kapitulacji”.	554
198	[po 28 lipca], notatka Jana Karskiego Spotkanie z prezydentem USA: „Rozmowa odbyła się w dniu, w którym Prezydent wygłaszał przemówienie przez radio, i trwała godzinę oraz piętnaście minut. Zainteresowanie Prezydenta było duże – powiedział nam, kończąc rozmowę, że spóźnił się na następne spotkanie o pół godziny”.	556
199	29 lipca, sprawozdanie ministra spraw zagranicznych Bieżąca sytuacja międzynarodowa głównym tematem rozmowy prezydenta z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii: „Eden dotychczas nie widzi jasno, czego Sowiety chciałyby od Polski”.	573
200	31 lipca, sprawozdanie ministra spraw zagranicznych Spotkanie ministrów spraw zagranicznych krajów alianckich: „Min. Eden zagał zebranie krótkim exposé poświęconym rozwojowi wypadków we Włoszech”.	575

201	31 lipca, sprawozdanie ministra spraw zagranicznych Sytuacja na Węgrzech i przyszła polityka państw alianckich wobec Węgier tematami rozmowy ze stałym podsekretarzem stanu w MSZ Wielkiej Brytanii.	578
202	1 sierpnia, okólnik ministra spraw zagranicznych „Wśród kontaktów utrzymywanych przez kierowników placówek konieczne jest poświęcenie odpowiedniej uwagi stosunkom z miejscowymi przedstawicielami hierarchii kościelnej, przede wszystkim katolickiej, a także innych wyznań, zwłaszcza w kraju, gdzie inne wyznania dominują”.	581
203	3 sierpnia, telegram szyfrowy ambasadora przy Stolicy Apostolskiej Skomplikowana sytuacja we Włoszech po upadku rządu Benita Mussoliniego	581
204	5 sierpnia, raport ambasadora w Waszyngtonie Pobyt Jana Karskiego w USA: „Dzięki wyjątkowej zupełnie osobistości samego Karskiego, jak i cennieści materiału, jakim rozporządza, przyjazd jego otwiera sposobność bez precedensu wykorzystania najcenniejszych atutów politycznego znaczenia udziału Polski w wojnie”.	583
205	5 sierpnia, aide-mémoire rządu dla ministra spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii Konieczne podjęcie działań powstrzymujących zbrodnie niemieckie i umożliwiających powojenne ukaranie zbrodniarzy wojennych.	588
206	5 sierpnia, raport ambasadora w Waszyngtonie Planowana interwencja mocarstw anglosaskich w Moskwie tematem rozmowy z sekretarzem stanu USA.	592
207	7 sierpnia, sprawozdanie ministra spraw zagranicznych Sytuacja w Polsce i konieczność powstrzymania zbrodni niemieckich głównym tematem rozmowy premiera z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii: „Rozmiary okrucieństw niemieckich i fakt ich stosowania w tym właśnie czasie wydawały się robić na nim wrażenie”.	597
208	10 sierpnia, notatka ambasadora w Londynie (z załącznikiem) „Odwiedziłem Strang’a w Foreign Office dziś rano. Poruszyłem z nim sprawę deklaracji oficjalnej rządu brytyjskiego, piętnującej niemiecką kampanię eksterminacyjną rozpętaną w Polsce i zapowiadającej ukaranie osób winnych ponoszących jakąkolwiek odpowiedzialność za te okrucieństwa”.	599

LISTA DOKUMENTÓW

209	12 sierpnia, notatka radcy ambasady w Londynie Plan działań związanych z pracami Międzysojuszniczego Komitetu Rozejmowego w sprawie osądzenia zbrodniarzy wojennych i restytucji mienia.	602
210	14 sierpnia, notatka ministra spraw zagranicznych Ambasador USA „wręczył mi aide-mémoire otrzymane z Waszyngtonu w ciągu nocy, zawierające zasady, na których podstawie Ambasador Amerykański w Moskwie, poparty przez swego kolegę brytyjskiego, ma wystąpić u Stalina celem usunięcia trudności, które stoją na przeszkodzie do wznowienia stosunków polsko-sowieckich”.	604
211	14 sierpnia, raport posła przy rządzie greckim na uchodźstwie Działania SOE na Bałkanach: „Sytuacja na Bałkanach po stronie naszych Aliantów (Greków i Jugosłowian) zdaje się przedstawiać nieco mniej chaotycznie, niż to miało miejsce temu rok czy 2”.	606
212	17 sierpnia, poufny biuletyn polityczny MSZ Bieżąca sytuacja międzynarodowa: „Rozchodzą się ostatnio dość szeroko pogłoski o rzekomych rozmowach sowiecko-niemieckich mających na celu zawarcie pokoju odrębnego”.	608
213	19 sierpnia, telegram szyfrowy ministra spraw zagranicznych do chargé d'affaires poselstwa w Sztokholmie Konieczne podjęcie próby zaktywizowania stosunków polsko-szwedzkich.	609
214	20 sierpnia, notatka ministra wyznań religijnych i oświecenia publicznego Rozmowa z prezydentem Czechosłowacji: „dr. Benesz zaczął mi gorąco przedkładać, że jest – wbrew opinii niektórych Polaków – przyjacielem Polski i pragnąłby, by powstała w granicach przedwojennych na wschodzie”.	610
215	30 sierpnia, aide-mémoire rządu dla władz USA i Wielkiej Brytanii Krytyczne stanowisko wobec tworzenia wojska polskiego przez Związek Patriotów Polskich.	612
216	31 sierpnia, pismo p.o. sekretarza generalnego do premiera Dementi w sprawie rzekomego antysemickiego rozkazu wydanego przez gen. Andersa.	614
217	1 września, okólnik ministra spraw zagranicznych „W służbie zagranicznej zakres pracy urzędowej jest szerszy niż w innych działach aparatu państwowego. Nie ogranicza się on za zwyczaj do zajęć ściśle biurowych urzędnika, lecz obejmuje całe jego współzycie z cudzoziemcami, wszystkie jego kontakty zewnętrzne”.	616
218	1 września, sprawozdanie ministra spraw zagranicznych Narada ministrów spraw zagranicznych krajów alianckich okazją do zaprezentowania przez ministra Edena wyników konferencji	618

	w Quebecu: „Wyniki konferencji podzielić należy na wojskowe i polityczne”	
219	3 września, niepodpisana notatka „Było to pierwsze spotkanie Ambasadora Raczyńskiego z Ministrem Edenem po powrocie p. Edena z Ameryki, gdzie uczestniczył w konferencji w Quebecu”.	623
220	[po 3 września], notatka posła w Lizbonie Pożegnalna wizyta u premiera Portugalii. Zdaniem Salazara „jedynym zbawieniem dla Europy byłaby aliancka okupacja wojskowa. Okupacja mieszana z udziałem wojsk lokalnych i to na dłuższy czas”.	626
221	4 września, telegram szyfrowy ministra spraw zagranicznych do konsula generalnego w Sydney Konieczna interwencja u władz australijskich w sprawie sposobu sprawowania opieki nad polskimi obywatelami w ZSRR.	629
222	6 września, telegram szyfrowy posła w Teheranie Zdaniem posła Szwecji „w Berlinie panuje przekonanie o przegraniu wojny”.	630
223	[po 6 września], sprawozdanie ambasadora w Londynie Bieżąca sytuacja międzynarodowa tematem rozmowy ministrów spraw zagranicznych Polski i Wielkiej Brytanii: „Min. Eden przyznał, że istnieje nieporozumienie dookoła zamierzonego układu czechosłowacko-rosyjskiego pomiędzy Rządem Brytyjskim a Moskwą”.	631
224	7 września, pismo MSZ do premiera, prezydenta i ambasadora w Londynie Telegram szyfrowy ambasadora w Ankarze o śmierci króla Bułgarii: „Tutejsze Ministerstwo Spraw Zagranicznych nie posiada jeszcze danych, z których możnaby wnioskować, że Król Borys padł ofiarą zamachu”.	638
225	7 września, notatka dziennikarza Stefana Litauera Przygotowania ministra spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii do konferencji moskiewskiej: „Eden dąży do tego, aby co do wszystkich spraw europejskich, a więc także i co do sprawy polskiej, ustaloną została zasada współodpowiedzialności trzech mocarstw”.	639
226	[po 9 września], niepodpisane sprawozdanie „Przechodząc do głównego przedmiotu rozmowy Premier Mikołajczyk zakomunikował Min. Edenowi treść depezy otrzymanej od władz krajowych o zaniechaniu przez Niemców dalszych wysiedleń w Lubelszczyźnie”.	642
227	10 września, pismo MSZ do premiera, prezydenta, ministra obrony narodowej i ambasadora w Londynie Telegram szyfrowy posła przy rządzie greckim na uchodźstwie o zasadach administrowania wyzwolonym terytorium Grecji.	646

228	11 września, memorandum MSZ Trudności we współpracy polsko-litewskiej: „Porozumienie polsko-litewskie wymaga, jak to już zostało podkreślone przy innej okazji, redukcji pozycji międzynarodowej Litwy, która – w ramach stosunków polsko-litewskich – zdaje się być nawet i dziś jeszcze zbyt wygórowana”.	647
229	11 września, raport posła w Ottawie Pozytywna ocena działań Polski w czasie wojny wyrażona przez premiera Kanady w czasie spotkania z przedstawicielami korpusu dyplomatycznego.	653
230	12 września, raport ambasadora w Waszyngtonie Trudności w sprawie powołania UNRRA oraz uzgodnienia statutu i zasad działania organizacji.	655
231	13 września, telegram szyfrowy ministra spraw zagranicznych do posła w Madrycie Decyzja o odwołaniu „ze stanowiska Posła Polskiego w Madrycie z dniem 30 września 1943 r.”.	658
232	14 września, telegram szyfrowy posła w Teheranie „Szach liczy się, że spotkanie trzech ministrów w Londynie (w którym Majski zastąpi Mołotowa) doprowadzi do szybkiego spotkania Churchill–Roosevelt–Stalin i pozwoli między innymi uregulować sprawę stosunków z Polską”.	660
233	14 września, raport ambasadora w Waszyngtonie Rozmowa z sekretarzem stanu USA na temat bieżącej sytuacji międzynarodowej i aktualnego stanu stosunków polsko-amerykańskich: „Korzystając z tak dobrego nastroju Sekretarza Stanu i z poruszenia tych tematów, powróciłem na chwilę do sprawy stosunków polsko-sowieckich”.	661
234	15 września, poufny biuletyn polityczny MSZ Konsekwencja kapitulacji Włoch: „Znajduje się obecnie we Włoszech parę tysięcy obywateli polskich, nad którymi chcemy rozłożyć natychmiast wydatną opiekę”.	666
235	17 września, pismo radcy ambasady w Londynie do dyrektora Departamentu Centralnego MSZ Wielkiej Brytanii Konieczne przestrzeganie uprawnień polskich w Wolnym Mieście Gdańsku.	668
236	17 września, sprawozdanie chargé d'affaires poselstwa w Lizbonie „Salazar zadał mi pytanie, czy obecnie robi się coś dla doprowadzenia do porozumienia z Rosją i czy ze strony ZSSR są tendencje w tym kierunku”.	669

LISTA DOKUMENTÓW

237	18 września, telegram szyfrowy konsula generalnego w Stambule Rozmowa z posłem Rumunii o aresztowaniach obywateli polskich: „obiecał po przyjeździe do Bukaresztu zająć się tą sprawą”. Poparcie dla polskich planów federacyjnych.	673
238	22 września, pismo zastępcy sekretarza generalnego do Ministerstwa Infor- macji i Dokumentacji „Na miejscu w Szanghaju został wydzielony specjalny Komitet Uchodźczy, który w myśl ogólnych dyrektyw Rządu Polskiego ustalił we własnym zakresie listę kolejności do ewakuacji”.	674
239	[przed 23 września], memorandum Delegatury Rządu na Kraj Intensywne niemieckie działania propagandowanie w sprawie zbrodni katyńskiej.	675
240	24 września, projekt memorandum sekretarza generalnego Cele polskiej polityki zagranicznej: „W trosce o wspólne interesy Sprzymierzonych w prowadzonej wojnie Rząd polski dał niezliczone dowody swego dążenia do łagodzenia tarć, jakie powstawały w re- zultacie polityki ZSRR”.	680
241	24 września, raport ambasadora w Waszyngtonie Organizacja UNRRA: „Wyczuwam, że nie będziemy mieli innego wyjścia, jak przyłączyć się do innych, przyjmując statut bez dalszych zastrzeżeń”.	687
242	25 września, memorandum Ministerstwa Prac Kongresowych Konieczne podjęcie intensywnych działań w sprawie rozpowszech- niania planów przyłączenia Śląska Opolskiego do Polski.	692
243	27 września, pismo MSZ do premiera, prezydenta i ambasadora w Londynie Telegram szyfrowy ambasadora w Waszyngtonie o rozmowie z pod- sekretarzem stanu USA na temat stosunku do Rumunii i Węgier: „Przyszłe ustosunkowanie się Stanów Zjednoczonych wobec tych państw będzie zależało od ich obecnego postępowania”.	696
244	27 września, list ministra spraw zagranicznych do premiera Konieczne zwołanie spotkania przedstawicieli najwyższych władz państwowych w sprawie aktualnych wydarzeń międzynarodowych „nawet o charakterze nieściśle formalnym i opiniodawczym, byle w terminie i w składzie odpowiadającym pilności, wadze i tajności przedmiotu”.	697
245	30 września, instrukcja ministra spraw zagranicznych dla ambasadora przy Francuskim Komitecie Wyzwolenia Narodowego „Podstawą dla ustalenia wytycznych naszej polityki wobec Francji i układania stosunków polsko-francuskich powinno być przekona- nie, że w interesie polskiej racji stanu leży, aby Francja wyszła z tej	700

- wojny możliwie najsilniejsza i aby mogła jaknajprędzej odegrać należną jej rolę w układaniu się powojennych stosunków w Europie”.
- 246 [wrzesień], odpowiedź MSZ na memorandum szefa Sekcji Spraw Zagranicznych przy Delegaturze Rządu na Kraj 708
Odmienne stanowisko w sprawie części postulatów dotyczących polskiej polityki zagranicznej: „Dyskusja polsko-sowiecka na temat granic została niewątpliwie celowo wywołana przez Sowiety. W obecnej fazie staramy się w miarę możliwości unikać polemik, szczególnie jeśli chodzi o enuncjacje oficjalne”.
- 247 1 października, notatka ministra spraw zagranicznych 715
Narady naczelnych władz polskich w związku z możliwym wkroczeniem wojsk radzieckich na teren Polski.
- 248 2 października, memorandum radcy finansowego ambasady w Londynie 718
Działania w sprawie odzyskania złota polskiego: „W ogóle kwestia umieszczenia złota traktowana jest w pewnej mierze przez kraje wchodzące tu w grę, a szczególnie ich Banki Emisyjne, jako kwestja prestiżowa, co oczywiście nie wyklucza ewentualnych konsyderacji innego rodzaju”.
- 249 3 października, list ambasadora w Waszyngtonie do ministra spraw zagranicznych 724
Bieżące wydarzenia międzynarodowe: „Pytano mnie, jak Naród Polski ustosunkuje się do Sowietów w razie ich wkroczenia na terytorjum Polski w pościgu za cofającymi się Niemcami”.
- 250 4 października, poufny biuletyn polityczny MSZ 731
Aktualna sytuacja międzynarodowa: „Rosyjska cerkiew jedynie nie uznała polskiej autokefalii, opierając roszczenia swoje do zwierzchnictwa nad nią na fakcie rozbiorów i niekanonicznego rzekomo odłączenia od Moskwy”.
- 251 4 października, pismo ministra spraw zagranicznych do premiera 734
Negatywne stanowisko władz brytyjskich w sprawie planowanego włączenia ukraińskiego przedstawiciela do Rady Narodowej.
- 252 4 października, notatka MSZ 735
Konieczne podjęcie działań związanych z planowaną kapitulacją Węgier.
- 253 5 października, telegram szyfrowy ministra spraw zagranicznych do ambasadora w Waszyngtonie 743
Konieczne przeprowadzenie rozmów w Departamencie Stanu w związku ze zbliżającą się konferencją moskiewską.
- 254 5 października, notatka posła przy rządzie holenderskim na uchodźstwie 746
Stosunki bilateralne i bieżące wydarzenia międzynarodowe tematem rozmowy z ministrem spraw zagranicznych Holandii.

255	[po 5 października], niepodpisane sprawozdanie Rozmowa premiera i ministra spraw zagranicznych z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii poświęcona przygotowa- niom do konferencji moskiewskiej.	748
256	6 października, notatka radcy ambasady w Londynie „Dnia 6 października 1943 roku poprosił mnie do siebie p. Roberts z Foreign Office celem zakomunikowania mi stanowiska rządu bry- tyjskiego w sprawie węgierskiej”.	753
257	6 października, pismo MSZ do premiera i prezydenta Telegram szyfrowy posła w Teheranie o stosunkach polsko-radziec- kich: „Szanse powodzenia polskich postulatów tak w dziedzinie reliefu, jak i ewakuacji są znikome wobec tego, że właśnie na tym gruncie Związek Patriotów robi wiele polityki i reklamy”.	755
258	7 października, sprawozdanie ambasadora w Londynie „P. Jefticz złożył mi dzisiaj pierwszą zwykłą kurtuazyjną wizytę po objęciu nowego stanowiska. Skorzystałem z tej sposobności, aby za- sięgnąć od niego informacji w sprawach jugosłowiańskich”.	756
259	8 października, telegram szyfrowy ambasadora w Ankarze „O ile mogłem wnioskować ze wczorajszej rozmowy z mini- strem Spraw Zagranicznych, polityka turecka pozostaje bez zmian i czynna interwencja Turcji w wojnie światowej nie jest obecnie przewidziana”.	758
260	[przed 9 października], notatka ministra spraw zagranicznych Posiedzenie ministrów spraw zagranicznych państw alianckich: „Min. Eden zagaja zebranie zapowiadając swój rychły wyjazd na konferencję Ministrów Spraw Zagranicznych trzech głównych Mo- carstw Zjednoczonych, która wbrew podjętym zabiegom odbędzie się jednak w Moskwie”.	759
261	9 października, notatka I sekretarza ambasady w Londynie Negatywna odpowiedź ZSRR na brytyjsko-amerykańską interwen- cję w Moskwie w sprawach polskich przekazana przez dyrektora De- partamentu Centralnego MSZ Wielkiej Brytanii.	761
262	[po 9 października], notatka ambasadora w Londynie Rozmowy z ambasadorem Wielkiej Brytanii i zastępcą podsekretarza stanu w brytyjskim MSZ o polskim stanowisku wobec konferencji moskiewskiej: „Konferencja moskiewska nie tylko nie doprowadzi do oczyszczenia atmosfery w stosunkach polsko-sowieckich, lecz przeciwnie, przyczyni się do zatarcia prawdziwej istoty konfliktu, a to w interesie rządu sowieckiego, liczącego na osiągnięcie swoich celów za pośrednictwem faktów dokonanych”.	763

LISTA DOKUMENTÓW

263	13 października, list ministra spraw zagranicznych do Jana Szembeka Aktualna sytuacja Węgier i Rumunii: „W ślad za mym niedawnym listem pragnę podać do wyłącznie osobistej Pańskiej wiadomości, że Foreign Office z własnej inicjatywy nawiązało z nami stały kontakt w sprawach węgierskich”.	766
264	13 października, notatka radcy ambasady w Londynie Zalecana ostrożność w wykorzystywaniu broszury Ministerstwa Prac Kongresowych na temat linii Curzona.	769
265	[po 13 października], notatka konsula generalnego w Jerozolimie Uzgodnienia z wiceprzewodniczącym egzekutywy Agencji Żydowskiej w sprawie dezercji z polskiego wojska: „Obecnie liczba dezert-rów sięga 1.400 osób, w tym 770 żołnierzy przybyłych z Iraku”.	771
266	16 października, list ministra spraw zagranicznych do ambasadora w Waszyngtonie Działania podejmowane przez MSZ w związku z konferencją moskiewską: „Z naszych bardzo aktywnych przygotowań do zjazdu Trzech Ministrów jestem naogół zadowolony”.	774
267	20 października, instrukcja ministra spraw zagranicznych dla chargé d'affaires poselstwa w Bagdadzie „W miarę rozwoju wypadków wojennych Irak nabiera coraz większego znaczenia zarówno pod względem politycznym, jak i strategicznym”.	778
268	21 października, notatka referatu uchodźczego Trudna sytuacja Polaków przebywających w Rumunii.	780
269	22 października, pismo MSZ do premiera, prezydenta i ambasadora w Londynie Telegram szyfrowy posła w Teheranie o przygotowaniach do konferencji moskiewskiej: „Nie mając narazie prawie żadnych elementów co do polityki Sowietów, Hull i Eden jadą, by wydobyć na światło ich istotne cele”.	786
270	25 października, pismo MSZ do premiera i prezydenta Telegram szyfrowy posła przy rządzie greckim na uchodźstwie o kryzysie gabinetowym i ustaleniach brytyjsko-greckich.	788
271	25 października, notatka ministra spraw zagranicznych Trudności w sprawie precyzyjnego oszacowania liczby obywateli polskich deportowanych do ZSRR.	789
272	[po 25 października], notatka ministra spraw zagranicznych Narada u prezydenta w sprawie aktualnej sytuacji wojskowej i politycznej oraz spodziewanego wkroczenia wojsk ZSRR na ziemie polskie.	791

273	26 października, raport ambasadora w Waszyngtonie Rozmowa z nowo mianowanym podsekretarzem stanu USA o polityce ZSRR wobec Polski.	798
274	[po 27 października], notatka ministra spraw zagranicznych „27.X przyjąłem Posła łotewskiego w Londynie. Rozpytywałem go o nastroje na Łotwie w stosunku do Niemiec i ZSRR. Uważa się on za seniora zagranicznych przedstawicielstw dyplomatycznych Łotwy”.	804
275	28 października, notatka I sekretarza ambasady w Londynie Interwencja u dyrektora Departamentu Centralnego MSZ Wielkiej Brytanii w związku z audycjami BBC poświęconymi sprawom polskim.	805
276	29 października, memorandum MSZ Ocena aktualnego stanu prawnego istniejącego w stosunkach polsko-włoskich.	807
277	[po 30 października], notatka posła przy rządzie czechosłowackim na uchodźstwie Deklaracja ministra stanu w MSZ Czechosłowacji o zamiarze podpisania układu radziecko-czechosłowackiego.	811
278	2 listopada, pismo MSZ do premiera i prezydenta Telegram szyfrowy ambasadora w Czungkingu o rozmowie z ministrem spraw zagranicznych Chin: „stwierdził jak najpoważniej, że niebawem Sowiety wkroczą do Polski same, bez udziału aliantów, i starał się dowiedzieć, jaki jest stan liczebny, prawdziwe oblicze oraz znaczenie rzekomych polskich czerwonych formacji wojskowych”.	813
279	[po 2 listopada], notatka ambasadora w Londynie Rozmowa ze stałym podsekretarzem stanu w MSZ Wielkiej Brytanii na temat konferencji moskiewskiej: „Sprawy polskie, a mianowicie przywrócenie stosunków dyplomatycznych polsko-sowieckich, poruszone zostały przez Edena z Mołotowem”.	814
280	3 listopada, memorandum II radcy prawnego Zróżnicowana ocena rezultatów konferencji moskiewskiej.	816
281	3 listopada, pismo MSZ do premiera, prezydenta i ministra obrony narodowej Telegram szyfrowy delegata rządu na Wschodzie o brytyjskich zamiarach szybkiego wysłania na front formacji polskich.	822
282	6 listopada, niepodpisana notatka Konieczne rozpoczęcie rozmów w sprawie przedłużenia okresu obowiązywania układu polsko-brytyjskiego o wzajemnej pomocy.	823
283	6 listopada, notatka zastępcy sekretarza generalnego Relacja dziennikarza prasy brytyjskiej o braku pozytywnych rezultatów konferencji moskiewskiej.	825

284	7 listopada, telegram szyfrowy ambasadora przy Francuskim Komitecie Wyzwolenia Narodowego „Niespodziewane przybycie do Algieru generała Sosnkowskiego, zaproszonego tutaj i podejmowanego przez naczelne dowództwo Sprzymierzonych, stworzyło drażliwą sytuację w stosunku do władz francuskich”.	827
285	[po 10 listopada], notatka posła przy rządzie czechosłowackim na uchodźstwie Prezydent Czechosłowacji „oświadczył mi [...] między innymi, że w najbliższych dniach odleci do Moskwy celem podpisania z Rządem Sowieckim traktatu przyjaźni i wzajemnej pomocy, wzorowego na układzie angielsko-sowieckim z 1942 roku”.	828
286	11 listopada, pismo MSZ do premiera, prezydenta i ambasadora w Londynie Telegram szyfrowy chargé d'affaires poselstwa przy rządzie jugosłowiańskim na uchodźstwie o skomplikowanym stanie aktualnych stosunków brytyjsko-jugosłowiańskich.	829
287	[po 12 listopada], niepodpisane sprawozdanie Rezultaty konferencji moskiewskiej tematem rozmowy premiera i ministra spraw zagranicznych z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii: „Minister Eden miał z Mołotowem rozmowę dotyczącą spraw polskich. Mołotow oświadczył się za Polską silną i niepodległą”.	831
288	[po 13 listopada], niepodpisana notatka Rozmowa premiera z prezydentem Czechosłowacji o bieżącej sytuacji międzynarodowej: „Odnosnie Polski Prez. Benesz oświadczył, że stoi na stanowisku deklaracji z 1940 r. współpracy polsko-czeskiej”.	836
289	15 listopada, pismo MSZ do premiera i prezydenta Telegram szyfrowy naczelnego wodza (z Kairu) o rozmowach w Algierze i Włoszech: „W sferach wojskowych wyczuwam wszędzie coraz większe liczenie się z Rosją oraz jej rosnące wpływy”.	839
290	15 listopada, okólnik zastępcy sekretarza generalnego „Rząd Polski nie ustaje w staraniach zapewnienia pomocy rządowej dla obywateli polskich przebywających w Z.S.R.R.”.	840
291	15 listopada, instrukcja ministra spraw zagranicznych dla posła w Rio de Janeiro „Niezależnie od prognostyków co do dalszego przebiegu wypadków wojennych staje się od pewnego czasu coraz wyraźniejszym, iż wojna wchodzi w fazę końcową, w której względy polityki zaczynają odgrywać, obok względów strategicznych, a nawet ponad nimi, coraz większą rolę”.	841

- 292 16 listopada, memorandum rządu dla rządu Wielkiej Brytanii 848
Brak zgody na rozpoczęcie rozmów w sprawie zmian terytorialnych: „Polskie ziemie wschodnie stanowiące przedmiot sowieckich roszczeń obejmują połowę terytorium Rzeczypospolitej. Zawierają ważne centra życia narodowego polskiego. Są ściśle związane z Polską tradycją, cywilizacją i kulturą. Ludność polska od wieków osiadła stanowi tam względną większość”.
- 293 16 listopada, raport ogólny delegata rządu na Francję 850
Trudne warunki działania we Francji: „Moje trudności organizacyjne dotyczyły, zwłaszcza w pierwszym okresie, nie tylko sztabu moich bezpośrednich współpracowników, ale również i placówek”.
- 294 16 listopada, raport kierownika konsulatu generalnego w Bejrucie 862
Sugestia utworzenia ekspozytury konsulatu w Damaszku.
- 295 17 listopada, sprawozdanie ambasadora w Londynie 864
Stan stosunków z ZSRR tematem rozmowy z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii: „zaczął z dużym naciskiem odżegnywać się od zarzutu, jakoby był dla Polski nieprzychylny czy też nawet niedbały o obronę jej interesów”.
- 296 19 listopada, telegram szyfrowy ambasadora w Waszyngtonie 867
Sekretarz stanu USA w czasie konferencji moskiewskiej „wielokrotnie poruszał z Mołotowem i innymi potrzebę nawiązania stosunków z Rządem Polskim jako konieczność wynikającą z sytuacji wojennej i warunek nieodzowny doprowadzenia do pożądanej wszechstronnej współpracy polsko-sowieckiej”.
- 297 [po 19 listopada], sprawozdanie ambasadora w Londynie 870
Premier Związku Południowej Afryki w rozmowie z premierem i ministrem spraw zagranicznych „mówi poważnie i z naciskiem, że zdaje sobie w pełni sprawę z ofiar, które rozwiązanie terytorialne pociąga dla Polski. Uważa, że winniśmy je przyjąć nie jako rzecz korzystną ani nawet sprawiedliwą i słuszną, lecz jako zło konieczne”.
- 298 [po 19 listopada], sprawozdanie ambasadora w Londynie 873
Rozmowa z brytyjskim ministrem spraw zagranicznych oraz z zastępcą podsekretarza stanu w MSZ Wielkiej Brytanii: „Ambasador Raczyński powołując się na otrzymane instrukcje powraca z jak-9największym naciskiem do postulatu zaproszenia Premiera Mikołajczyka do dyskusji z Premierem Churchillem”.
- 299 [po 19 listopada], sprawozdanie ambasadora w Londynie 875
Rozmowa z zastępcą podsekretarza stanu w MSZ Wielkiej Brytanii: „Ambasador Raczyński motywuje raz jeszcze tak naturalny postulat spotkania Premiera polskiego z p. Churchillem. Brak takiego spotkania łatwo wywołać może (jeśli nie musi!) niekorzystną dla Polski interpretację jej stosunku z Wielką Brytanią utrudniając i tak

	niezmiernie ciężkie i brzemiennie odpowiedzialnością stanowisko Rządu Polskiego”.	
300	20 listopada, notatka ministra spraw zagranicznych „Na dzień dzisiejszy poprosiłem p. amb. Biddle’a celem wyrażenia mu swojego protestu w sprawie wywiadu udzielonego przez podsekretnarza Stanu p. Hull’a”.	877
301	20 listopada, sprawozdanie ambasadora przy Stolicy Apostolskiej „Audjencja odbyła się jak zwykle w bibliotece prywatnej Papieża. Pius XII przyjął mnie łaskawie: wygląda dobrze, choć na twarzy nie brak oznak pewnego zmęczenia. Na zapytanie moje o zdrowie odpowiedział z uśmiechem, że czuje się zupełnie dobrze”.	878
302	22 listopada, niepodpisane sprawozdanie Planowana konferencja teherańska tematem rozmowy premiera i ministra spraw zagranicznych z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii: „Żadna decyzja w tych sprawach nie może zapaść bez uprzedniej konsultacji Rządu polskiego”.	883
303	22 listopada, pismo zastępcy sekretarza generalnego do ambasady w Londynie Konieczne sugerowanie stronie brytyjskiej celowości udzielania „w państwach sprzymierzonych lub ich posiadłościach” azylu dla polskich Żydów.	887
304	23 listopada, telegram ministra spraw zagranicznych do ambasadora w Waszyngtonie „Proszę Pana Ambasadora o podjęcie kroków w Departamencie Stanu i Zarządzie L.L. w celu wznowienia reliefu dla naszej ludności w Rosji”.	888
305	23 listopada, telegram szyfrowy chargé d'affaires poselstwa w Bernie „Z inicjatywy byłego przedstawiciela Sowietów przy Lidze Narodów Sokolina miałem z nim trzygodzinną rozmowę o stosunkach polsko-sowieckich”.	890
306	24 listopada, pismo MSZ do premiera, prezydenta i ambasadora w Londynie Telegram szyfrowy ambasadora w Ankarze o rozmowach brytyjsko-tureckich: „Jednym z głównych tematów dyskusji na spotkaniu w Kairze była poruszona przez Ministra Spraw Zagranicznych sprawa polska”.	893
307	24 listopada, notatka kierownika Polish Research Centre Instrukcja wewnętrzna BBC w sprawie nazewnictwa stosowanego wobec polskiej granicy wschodniej.	894
308	25 listopada, notatka ministra spraw zagranicznych Ambasador Wielkiej Brytanii „oświadczył mi, że wraca z Foreign Office, gdzie upoważniony został do zakomunikowania mi oficjalnie w imieniu Rządu Jego Królewskiej Mości, że w Moskwie nie zawarto	895

- żadnego tajnego porozumienia, w szczególności na temat podziału terenów okupacji wojskowej, i że co więcej, sprawa ta nie stanowiła nawet tematu obrad ani na samej konferencji, ani w jej kuluarach”.
- 309 26 listopada, okólnik wiceministra informacji i dokumentacji 896
Przyszłe działania wobec Niemiec i Austrii: „Wzrastające perspektywy niemieckiej klęski militarnej powodują, że zagadnienie przyszłości Niemiec staje się tematem powszechnych dyskusji”.
- 310 26 listopada, telegram szyfrowy ambasadora przy Francuskim Komitecie Wyzwolenia Narodowego (z Algieru) 897
„Miałem wczoraj dłuższą rozmowę z de Gaulle’em po obiedzie, na którym byliśmy u niego z Mohl’em i Sobańskim. G. mówił o komunizmie bez złudzeń, a o Sowietach trzeźwo i obiektywnie”.
- 311 29 listopada, telegram szyfrowy ministra spraw zagranicznych do delegata rządu na Wschodzie i naczelnego wodza (do Kairu) 899
Brak jednoznacznych i potwierdzonych informacji na temat poruszenia kwestii polskiej podczas konferencji teherańskiej.
- 312 30 listopada, notatka radcy ambasady w Londynie 900
„P. Strang zdaje sobie w pełni sprawę z groźnej sytuacji, w jakiej znaleźliśmy się. Nie ulega dla niego najmniejszej wątpliwości, że wojska sowieckie zajmą Polskę w trakcie operacji wojennych”.
- 313 1 grudnia, telegram szyfrowy ministra spraw zagranicznych do chargé d’affaires poselstwa w Bernie 903
Konieczna kontynuacja rozmów z przedstawicielem ZSRR o możliwości normalizacji stosunków polsko-radzieckich.
- 314 1 grudnia, notatka ministra spraw zagranicznych 904
Bieżąca sytuacja międzynarodowa tematem rozmowy z ambasadorem USA: „Sklonny jestem przypuszczać, że rzeczywiście Sowiety będą chciały stworzyć niepodległą Polskę, wobec tego że moim zdaniem Sowiety nie chcą bezpośrednio sąsiadować z Niemcami, tak jak nie chcą komunistycznych Niemiec”.
- 315 [po 1 grudnia], wyciąg z raportu konsula generalnego w Jerozolimie 906
„Po przybyciu A.P.W. do Palestyny wzmogła się w sposób gwałtowny dezercja żołnierzy żydów z armii Polskiej. Liczba dezertów w obecnej chwili wynosi około 2.000”.
- 316 2 grudnia, notatka poselstwa w Teheranie 910
„Tajemnica dookoła obrad Konferencji była zachowywana niebywale ściśle, wystarczy powiedzieć, iż urzędnicy Poselstwa angielskiego i amerykańskiego nie wiedzieli o osobistościach, które przyjechały do Teheranu, a tłumacze, sekretarki i urzędnicy biorący udział w Konferencji chodzili stale w otoczeniu agentów bezpieczeństwa”.

317	4 grudnia, meldunek przedstawiciela przy Sztapie Połączonych Szefów Sztabów Konieczne podjęcie działań w celu uzyskania poparcia dla stanowiska polskiego w sprawie granicy wschodniej: „sytuacja nasza jest niezwykle niebezpieczna, a decyzja bardzo trudna”.	914
318	7 grudnia, uchwała Rady Ministrów Tezy w sprawie inkorporacji i okupacji wschodnich obszarów Niemiec: „Musimy przeciwstawiać się łączeniu naszych zachodnich postulatów terytorialnych ze sprawą granicy wschodniej”.	917
319	7 grudnia, telegram szyfrowy ambasadora w Czungkingu Minister spraw zagranicznych Chin „uważa nasze tezy odnośnie obecnej okupacji, natychmiastowego wprowadzenia własnej administracji oraz ewentualnego uzupełnienia punktu 6 deklaracji czterech za słuszne”.	920
320	7 grudnia, telegram szyfrowy zastępcy sekretarza generalnego do konsula generalnego w Stambule „Rząd Polski stale ponawia wobec rządu W. Brytanii sprawę uzyskania terenów azylowych na czas wojny dla obywateli polskich, zwłaszcza żydów, ostatnio w związku z konferencją bermudzką”.	921
321	8 grudnia, okólnik Ministerstwa Informacji i Dokumentacji „W obecnej chwili prosimy przede wszystkim powodować wypowiedzenie się opinii publicznej w sprawie zasad moralności w życiu międzynarodowym, o które toczy się wojna”.	922
322	9 grudnia, pismo MSZ do premiera, prezydenta, ministra informacji i dokumentacji oraz ambasadora w Londynie Telegram kierownika Centrum Informacji na Wschodzie w Jerozolimie w sprawie zaleceń brytyjskiej cenzury dotyczących informowania o polskiej granicy wschodniej.	924
323	9 grudnia, pismo sekretarza generalnego do szefa Sztabu Naczelnego Wodza Wytuczne w sprawie uwarunkowań ewentualnych kontaktów z attaché wojskowym Finlandii w Sztokholmie.	926
324	10 grudnia, pismo ministra spraw zagranicznych do ambasadora w Czungkingu Kwestia uznania Mandżukuo: „Decyzję powziętą przez Rząd polski można uważać co najwyżej jako uznanie de facto, nie zaś de iure”.	927
325	11 grudnia, telegram naczelnego wodza (z Kairu) do premiera i ministra spraw zagranicznych Zdaniem szefa Imperialnego Sztabu Generalnego „w sprawie granic Polski w związku z konferencją w Teheranie krążą na terenie Cairo, na peryferiach kół międzynarodowych, najróżniejsze mętne pogłoski i plotki”.	931

326	11 grudnia, raport ambasadora przy Francuskim Komitecie Wyzwolenia Narodowego Trudności protokolarne związane z przebiegiem ceremonii złożenia listów uwierzytelniających.	933
327	11 grudnia, telegram szyfrowy ministra spraw zagranicznych do chargé d'affaires poselstwa w Lizbonie Treść instrukcji dla ambasadora w Ankarze w sprawie rozmów z przedstawicielem Włoch przekazana w charakterze wytycznych dla kontaktów ze stroną włoską w Portugalii.	937
328	13 grudnia, telegram szyfrowy posła w Teheranie „Rozmawiałem dzisiaj z Szachem. Nieopisanie zadowolony z przebiegu i obrotu sprawy Iranu”.	938
329	15 grudnia, sprawozdanie ambasadora w Londynie Bieżące wydarzenia międzynarodowe tematem rozmowy ze stałym podsekretarzem stanu w MSZ Wielkiej Brytanii. Na pytania dotyczące Jugosławii „P. Cadogan dał mi [...] odpowiedź mętną tłumacząc, że byłoby obecnie przedwczesnym definitywnym sprecyzowanie stanowiska wobec sytuacji, która jest wciąż płynna...”.	939
330	16 grudnia, memorandum rządu dla MSZ Wielkiej Brytanii Ciężka sytuacja w okupowanej Polsce. Działania podejmowane przez ZSRR utrudnieniem w przygotowaniu antyniemieckiego powstania narodowego.	941
331	19 grudnia, telegram szyfrowy chargé d'affaires poselstwa w Lizbonie Premier Portugalii „wyraził całkowite zrozumienie dla obaw Rządu Polskiego, zarówno co do niebezpieczeństw grożących Polsce ze względu na jej sytuację, jak i co do ogólnego ustroju przyszłej Europy”.	943
332	19 grudnia, list ambasadora w Waszyngtonie do ministra spraw zagranicznych Konieczność podjęcia przygotowań do planowanej wizyty premiera w USA. Konferencji w Teheranie „nadano znów charakter głównie wojskowy. Wielka liczba oficerów sztabowych i ekspertów wojskowych ze strony Aliantów zachodnich o tem wyraźnie świadczy”.	945
333	[przed 20 grudnia], notatka ambasadora w Londynie „Według p. Edena zagadnienie stojące przed nami w odniesieniu do Rosji ma dwa oblicza: 1) Przywrócenie stosunków dyplomatycznych, 2) załatwienie spraw spornych między oboma państwami”.	955

334	20 grudnia, telegram szyfrowy ambasadora przy Francuskim Komitecie Wyzwolenia Narodowego General de Gaulle „pragnie wyrównania stosunków polsko-sowieckich, uważa jednak chwilę obecną za niekorzystną dla ostatecznego rozstrzygnięcia sporu zasadniczego”.	959
335	20 grudnia, telegram szyfrowy chargé d'affaires poselstwa w Lizbonie Nieudana próba odwołania posła w Madrycie.	960
336	[po 20 grudnia], sprawozdanie ambasadora w Londynie Minister spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii w czasie spotkania z premierem i ministrem spraw zagranicznych „odczytuje notatkę z oświadczeń marsz. Stalina w Teheranie na tematy polskie, prosząc o nienotowanie przez nas jej tekstu. Z notatki wynika, że Stalin wyraził gotowość na wznowienie stosunków z każdym Rządem polskim, który da mu pewność współpracy sowiecko-polskiej”.	962
337	21 grudnia, okólnik ministra spraw zagranicznych Możliwość unieważnienia paszportów południowoamerykańskich używanych przez obywateli polskich pochodzenia żydowskiego.	967
338	22 grudnia, memorandum MSZ Krytyczna ocena działań mocarstw alianckich podejmowanych w kwestii wschodniej granicy Polski po I wojnie światowej.	968
339	[po 22 grudnia], sprawozdanie ambasadora w Londynie Wyniki konferencji teherańskiej tematem rozmowy premiera i ministra spraw zagranicznych z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii: sprawa polska „poruszona została na Konferencji Teherańskiej przez Prem. Churchilla zrazu bezpośrednio ze Stalinem pod nieobecność Prez. Roosevelta. Stalin zgodził się wówczas na formalne postawienie tego zagadnienia na porządku dziennym obrad Konferencji”.	971
340	[po 23 grudnia], niepodpisane sprawozdanie Spotkanie ministrów spraw zagranicznych państw alianckich poświęcone wynikom konferencji w Teheranie.	976
341	27 grudnia, niepodpisana notatka Analiza warunków ewentualnego porozumienia z ZSRR: „W żadnym razie nie może być mowy o pełnej czy częściowej legalizacji dokonanego w 1939 r. w porozumieniu z Niemcami zaboru przez Z.S.R.R. wschodniej części Polski”.	980
342	27 grudnia, raport ambasadora przy Stolicy Apostolskiej „W dniu 26 grudnia 1943 byłem przyjęty wraz z personelem Ambasady przez Ojca Świętego na doroczną audiencję, której celem jest złożenie ze strony szefów misji życzeń świątecznych i noworocznych Papieżowi”.	983

343	28 grudnia, pismo MSZ do MPiOS Relacja konsulatu generalnego w Wellingtonie o gotowości władz Nowej Zelandii do przyjęcia polskich uchodźców.	985
344	28 grudnia, telegram szyfrowy sekretarza generalnego do konsula generalnego w Bombaju Instrukcje w sprawie układu czechosłowacko-radzieckiego: „Proszę unikać w każdym razie wywoływania wrażenia negatywnego stanowiska do paktu z naszej strony”.	987
345	29 grudnia, telegram szyfrowy ministra spraw zagranicznych do ambasadora przy Francuskim Komitecie Wyzwolenia Narodowego Instrukcja w sprawie układu czechosłowacko-radzieckiego: „Po powrocie Benesza do Londynu nawiązany zostanie z nim kontakt dla poinformowania się o całokształcie sprawy”.	988
346	29 grudnia, pismo zastępcy sekretarza generalnego do ambasady w Londynie „Sprawozdania kierowników Urzędów Zagranicznych i delegatów Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej stwierdzają ponad wszelką wątpliwość, że pomiędzy uchodźcami, którzy opuścili obszar Z.S.R.R. i znajdują się obecnie na Bliskim Wschodzie i w Afryce, pewna liczba osób płci obojga stanowi czynnik przestępczy”.	989
347	30 grudnia, memorandum rządu dla ministra spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii Warunki podjęcia współpracy polsko-radzieckiej przeciw Niemcom.	992
348	30 grudnia, sprawozdanie ambasadora w Londynie Uwarunkowania współpracy polsko-radzieckiej tematem rozmowy z ministrem spraw zagranicznych Wielkiej Brytanii: „zapytał się mnie, czy mamy dalsze informacje o stanowisku sowieckim i czy nawiązaliśmy jakiekolwiek bezpośrednie kontakty ze Sowietami”.	993
349	30 grudnia, telegram szyfrowy posła w Teheranie Relacja prezydenta Czechosłowacji z rozmów prowadzonych w ZSRR: „Pakt sowiecko-czeski obejmie Polskę. Tego wymaga moment historyczny”.	995

